

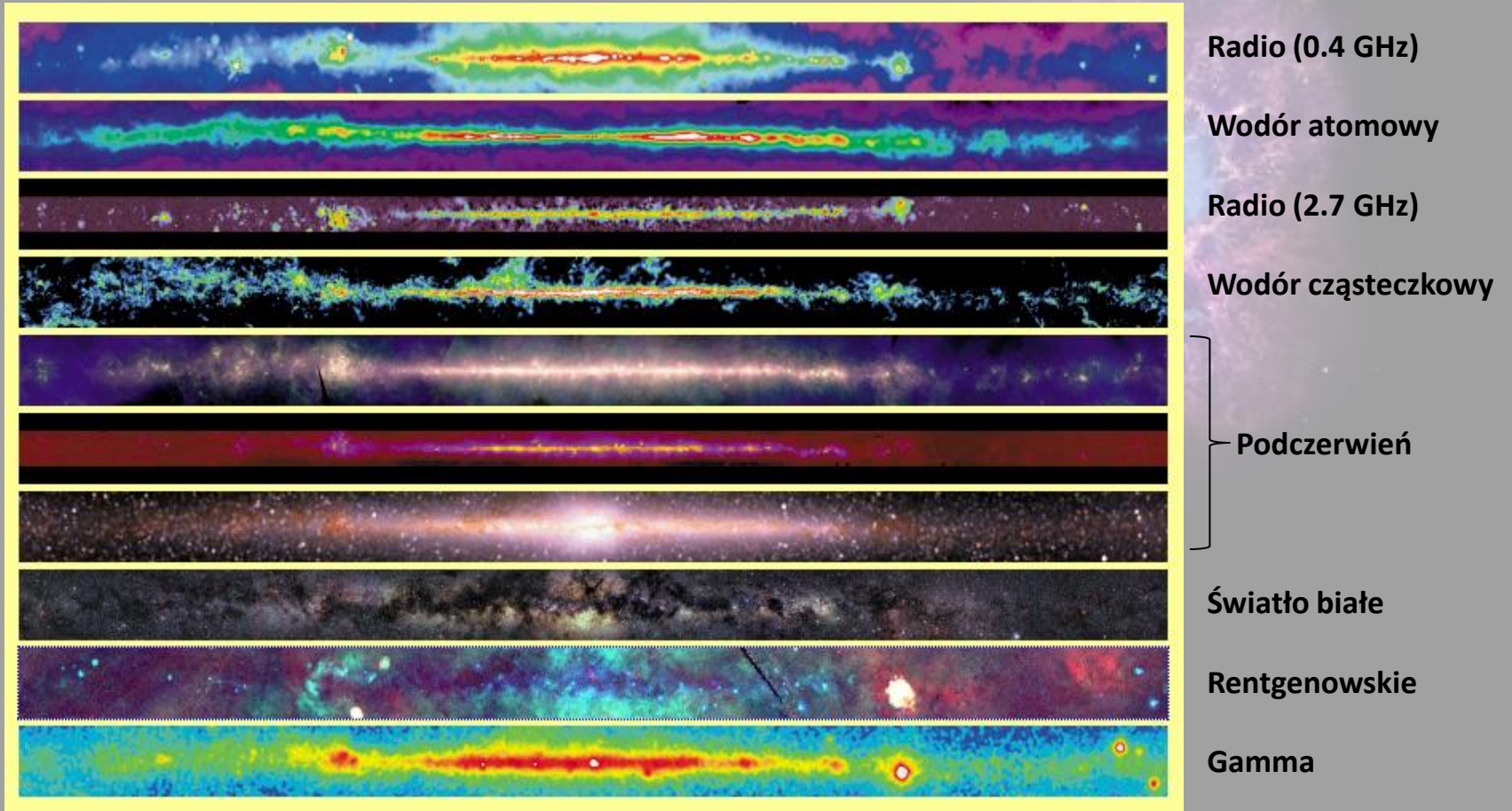
Niespokojne oblicze Wszechświata.

10 lat obserwacji teleskopem *Chandra*

Tomasz Mrozek
Instytut Astronomiczny
Uniwersytet Wrocławski

Promieniowanie elektromagnetyczne

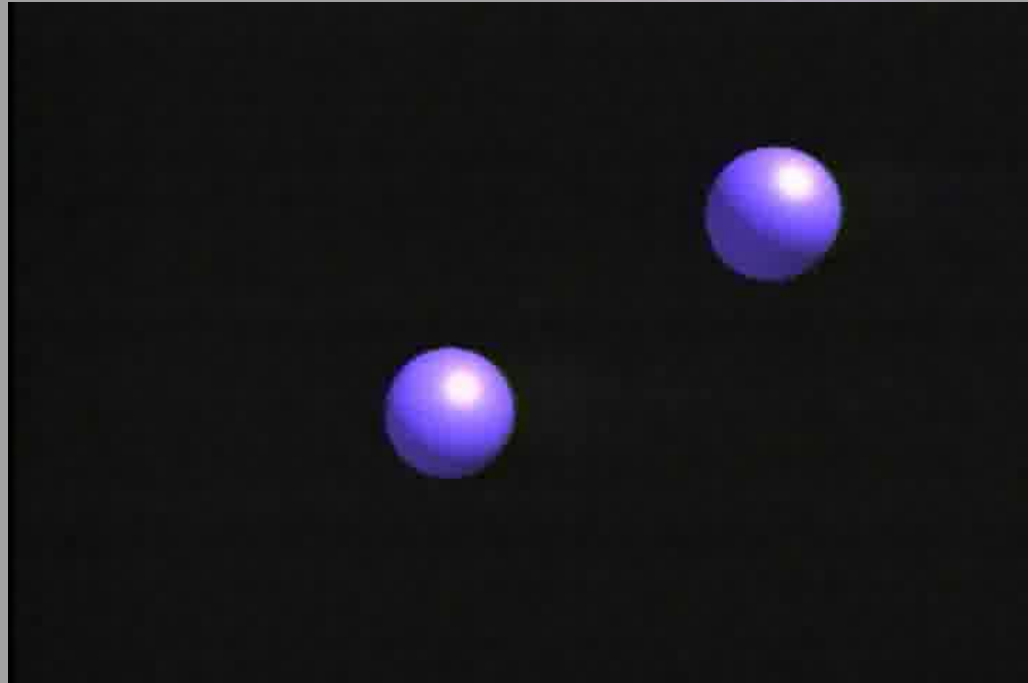

Promieniowanie rentgenowskie

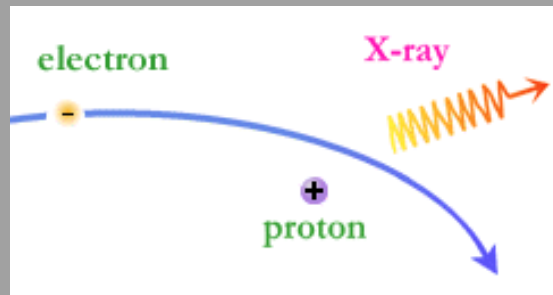

Wilhelm Röntgen

27.03.1845 r. - 10.02.1923 r.

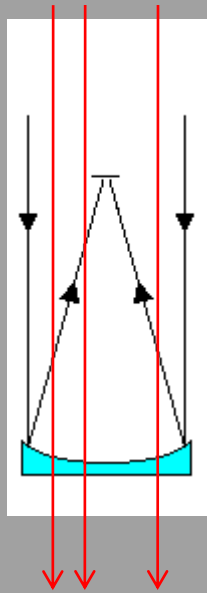
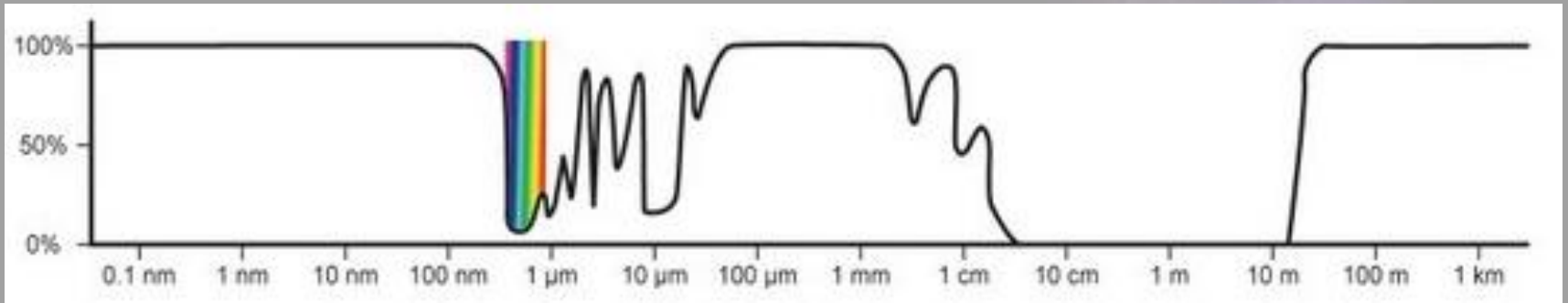

promieniowanie rentgenowskie:

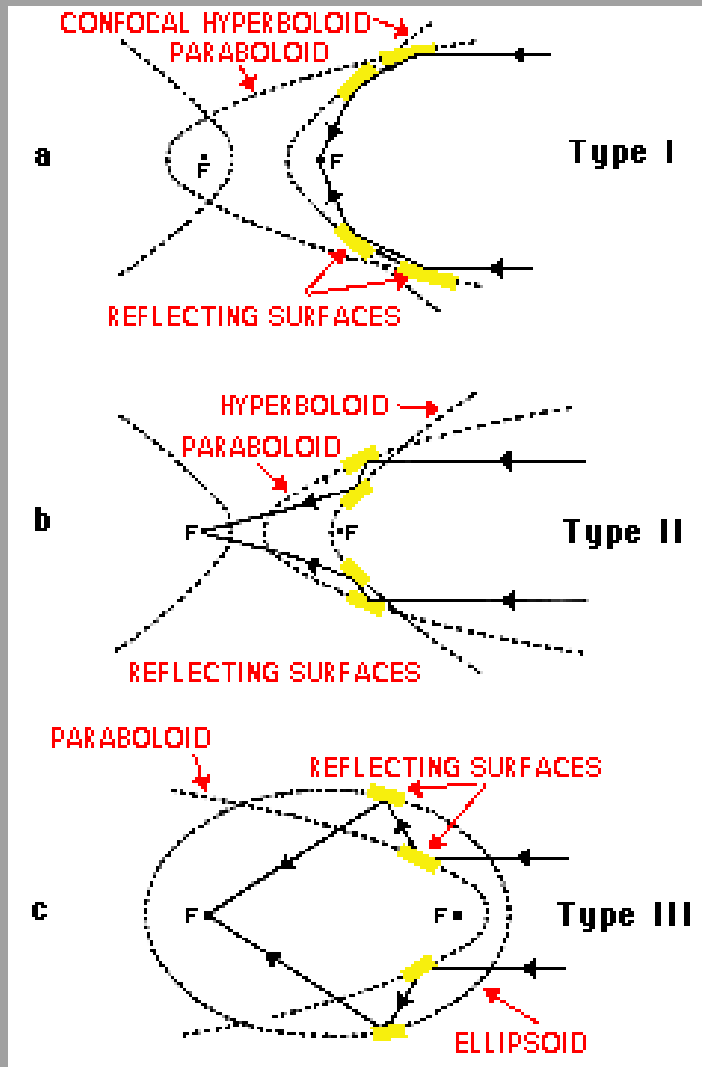

- termiczne
- hamowania
- synchrotronowe
- charakterystyczne

Czym obserwować?

Teleskop Woltera

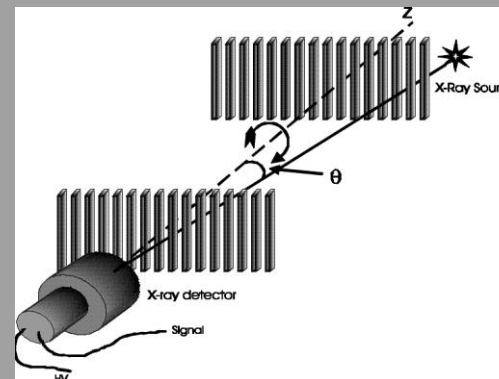

Kwantów promieniowania rentgenowskiego nie da się odbić od żadnej powierzchni, ale można pozwolić im się ślizgać.

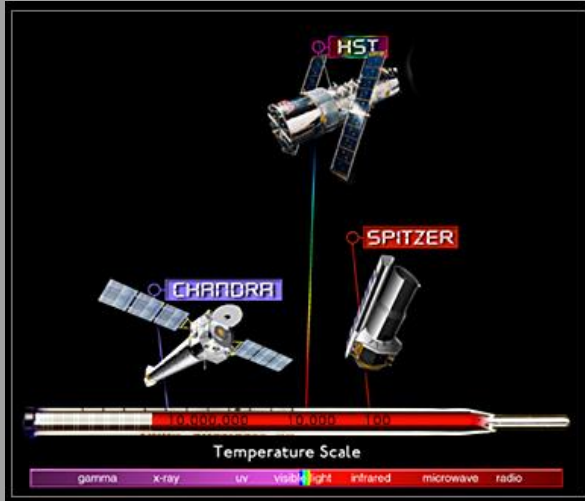
Taką ideę przedstawił w roku 1951 Hans Wolter.

Inne metody obrazowania:

- macierz kolimatorów (SMM)
- obrazowanie fourierowskie (RHESSI)

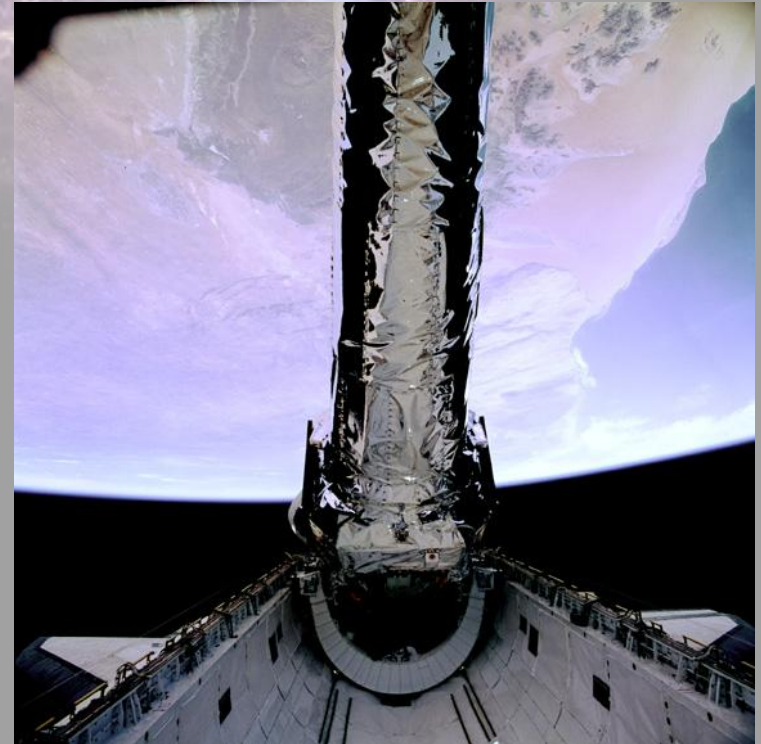

Teleskop Chandra

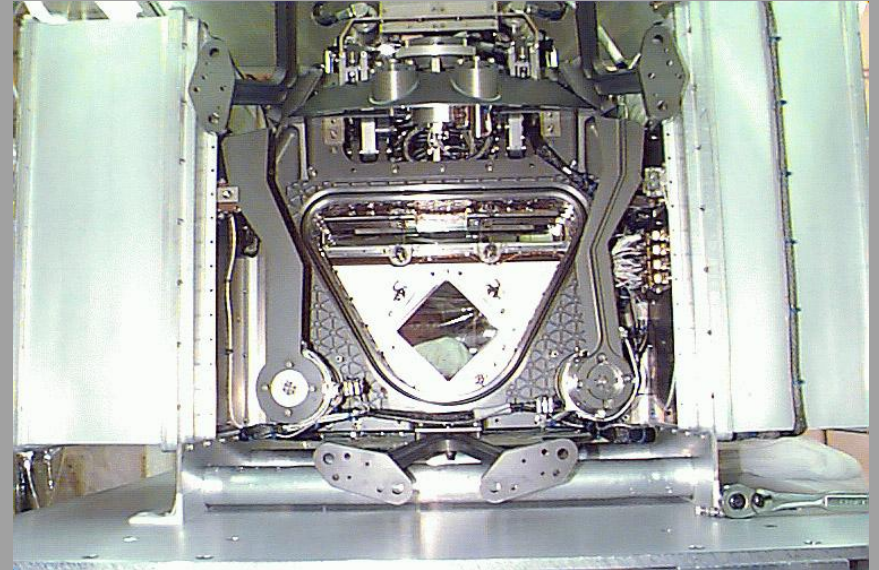
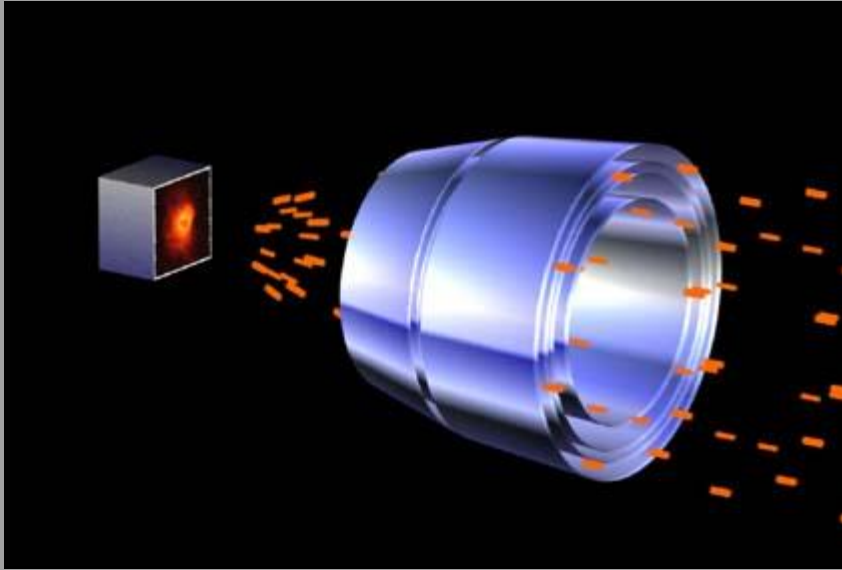

Chandra

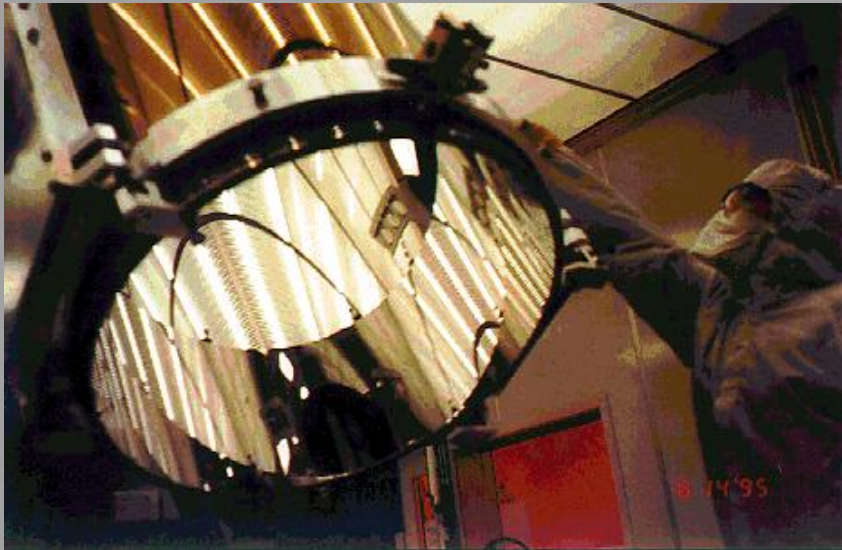
- jedno z tzw. Wielkich Obserwatoriów NASA
- wyniesiony na orbitę 23 lipca 1999 r. za pomocą wahadłowca Columbia
- eliptyczna orbita – odległość od Ziemi zmienia się od 16000 do około 139000 km

Teleskop Chandra

HRC – High Resolution Camera

Idealnie gładkie lustra pokryte warstwą irydu

Rozdzielczość ~ 0.25 arc sec

Ewolucja gwiazd w skrócie

Carina Nebula

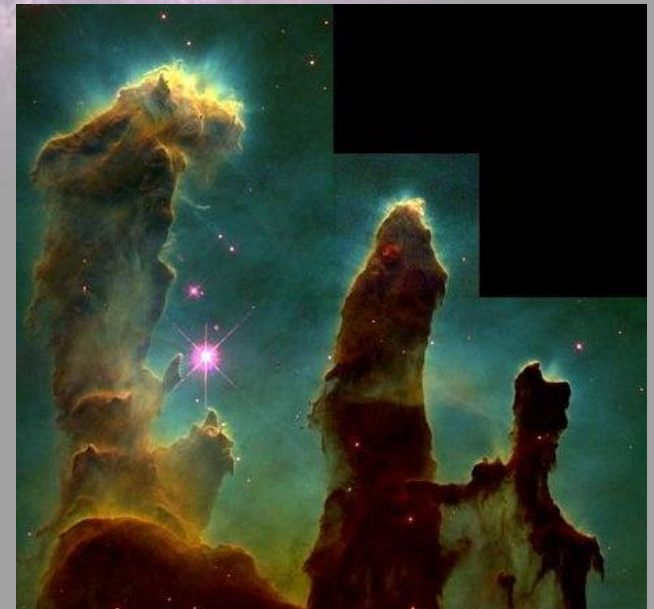
Hubble
Heritage

Aby w obłoku rozpoczęły się procesy gwiazdotwórcze potrzebna jest jego odpowiednia masa.

Jednak obłok nie może zacząć zapadania samoistnie.

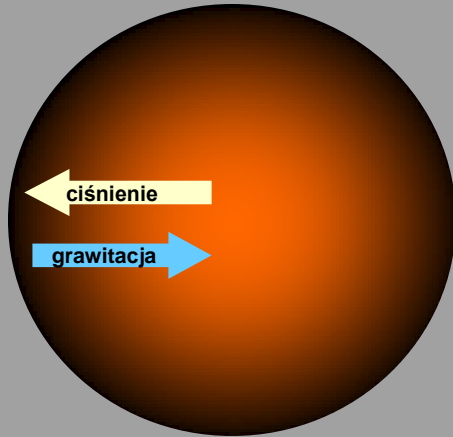
Potrzebne jest jakieś zaburzenie. Może to być np. fala związana z wybuchem supernowej.

M 16 - mgławica w gwiazdozbiore Orła
- widoczne obszary, gdzie powstają gwiazdy

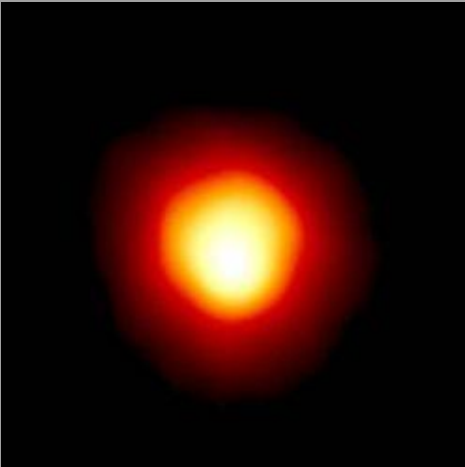
Ewolucja gwiazd w skrócie

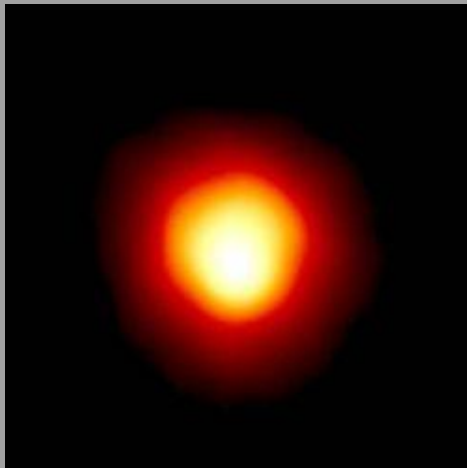
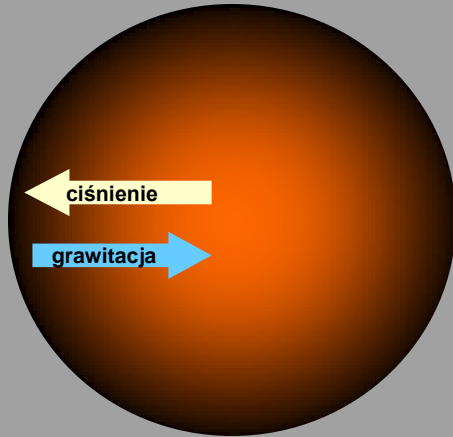
Gwiazda w równowadze:

grawitacja, która dąży do ściśnięcia gwiazdy jest powstrzymywana przez ciśnienie wytwarzane we wnętrzu.

to ciśnienie składa się z ciśnienia gazu (jest duże, bo w centrum jest wysoka temperatura) oraz ciśnienia promieniowania związanego z reakcjami termojądrowymi, które zachodzą we wnętrzu.

Ewolucja gwiazd w skrócie

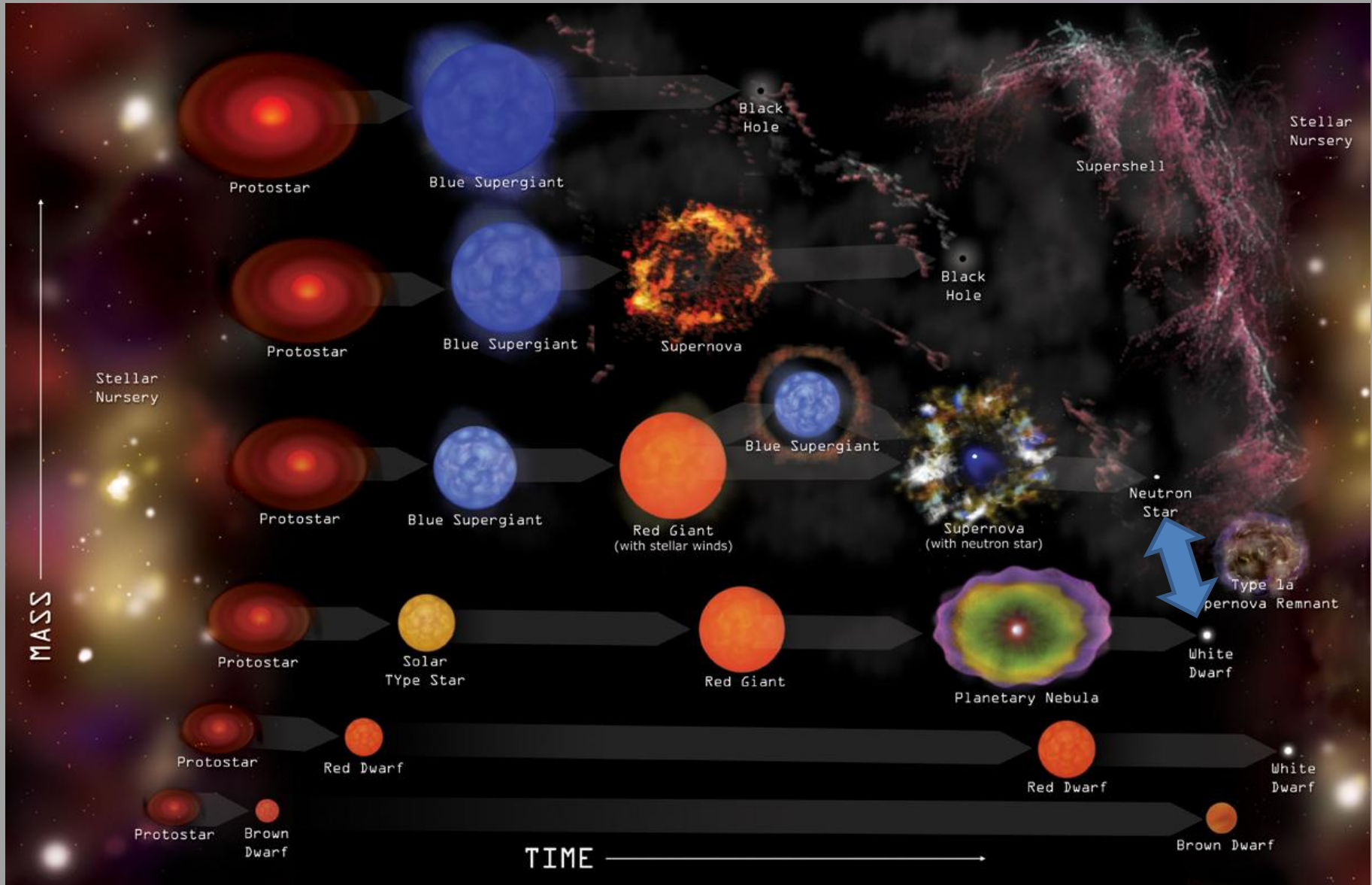
Równowaga zostaje zaburzona kiedy kończy się paliwo (wodór) we wnętrzu.

Ciśnienie maleje, bo jest mniej cząstek (mniejsze ciśnienie gazu) oraz maleje tempo reakcji termojądrowych (maleje ciśnienie promieniowania)

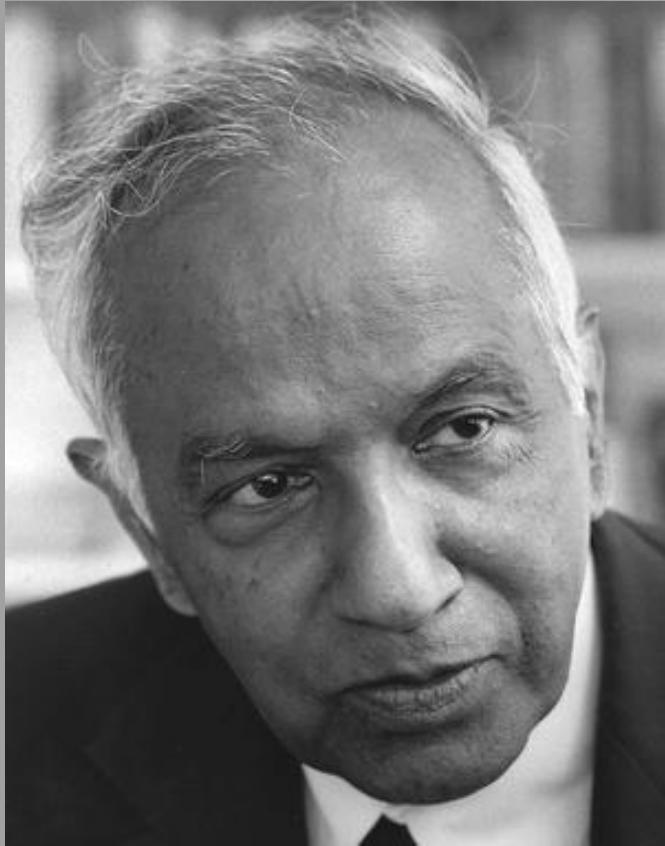
Czas po jakim nastąpi zachwianie równowagi zależy głównie od masy gwiazdy.

Od masy zależą także dalsze losy gwiazdy...

Ewolucja gwiazd w skrócie

Subrahmanyan Chandrasekhar (Chandra)

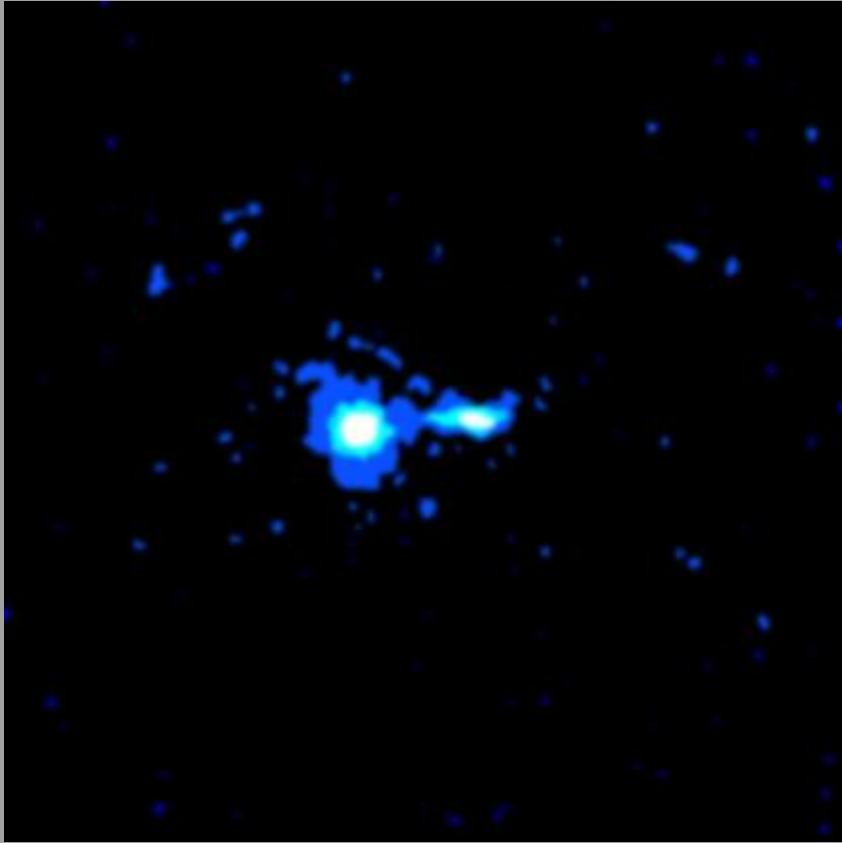

19.10.1910 r. – 21.08.1995 r.

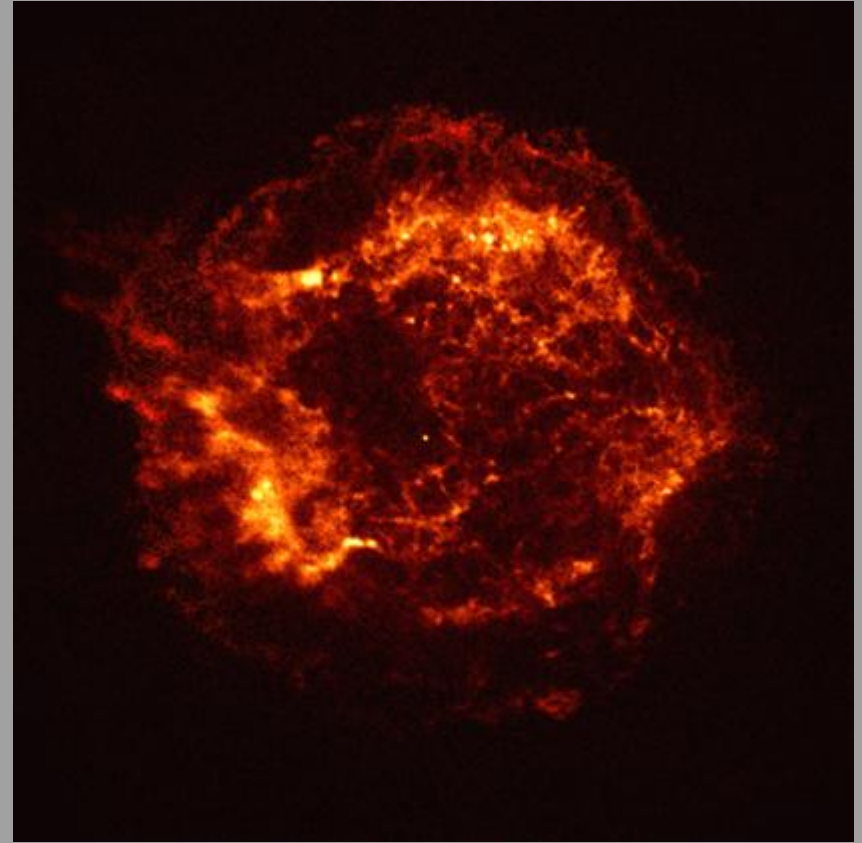
Górny limit na masę białego karła: $\sim 1.4 M$

Pierwsze obrazy z teleskopu Chandra: sierpień 1999 r.

PKS 0637-752 – kwazar odległy o 6 mld lat św.

Cassiopeia A – pozostałość po supernowej

Mgławica Oriona (M42)

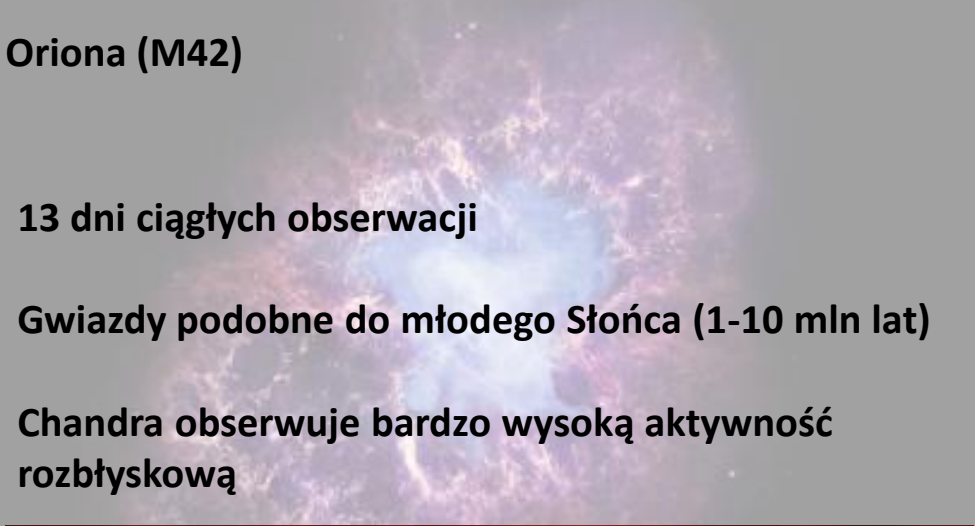

Młode gwiazdy

Mgławica Oriona (M42)

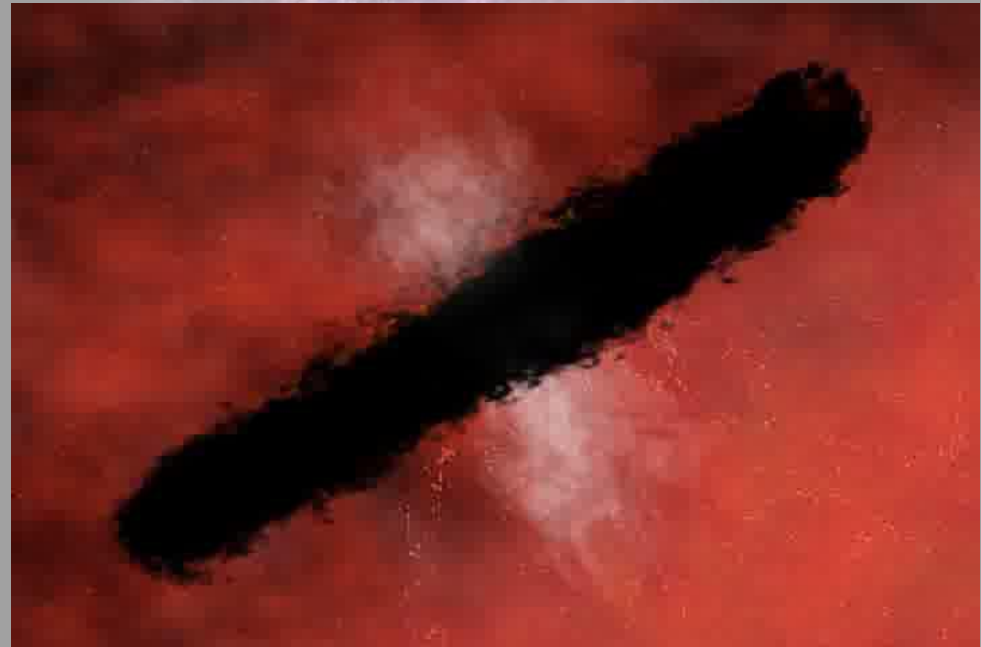
Credit: NASA/CXC/Penn State/E.Feigelson & K.Getman et al.

13 dni ciągłych obserwacji

Gwiazdy podobne do młodego Słońca (1-10 mln lat)

**Chandra obserwuje bardzo wysoką aktywność
rozbłyskową**

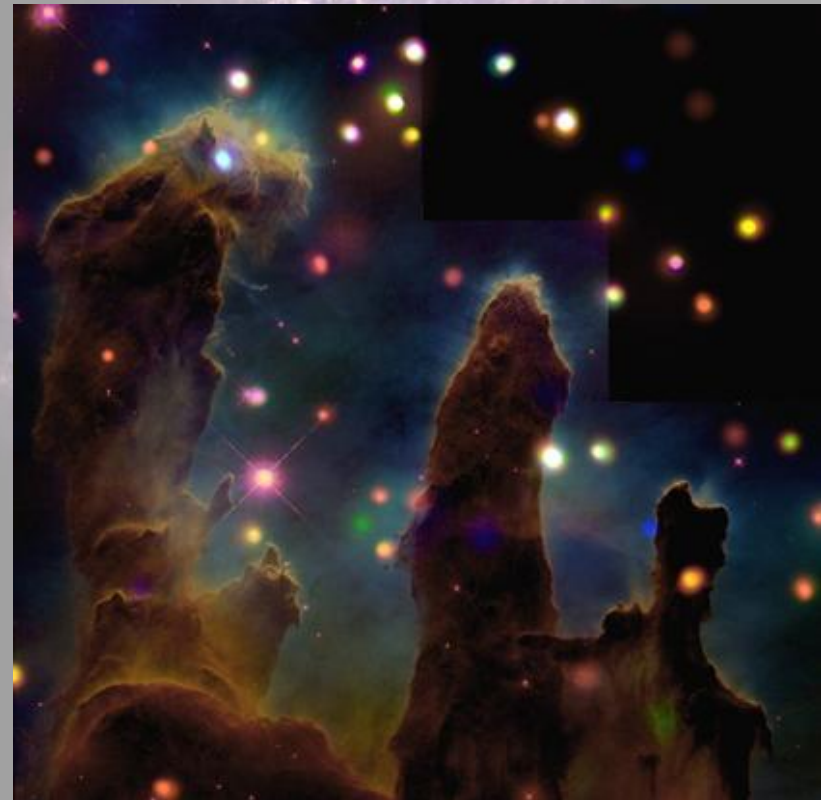
Młode gwiazdy

Mgławica Orzeł (M16)

Większość obiektów świecących w zakresie rentgenowskim to młode gwiazdy.

Bardzo niewiele spośród nich znajduje się w pyłowych słupach uważanych za miejsca, w których powstają gwiazdy.

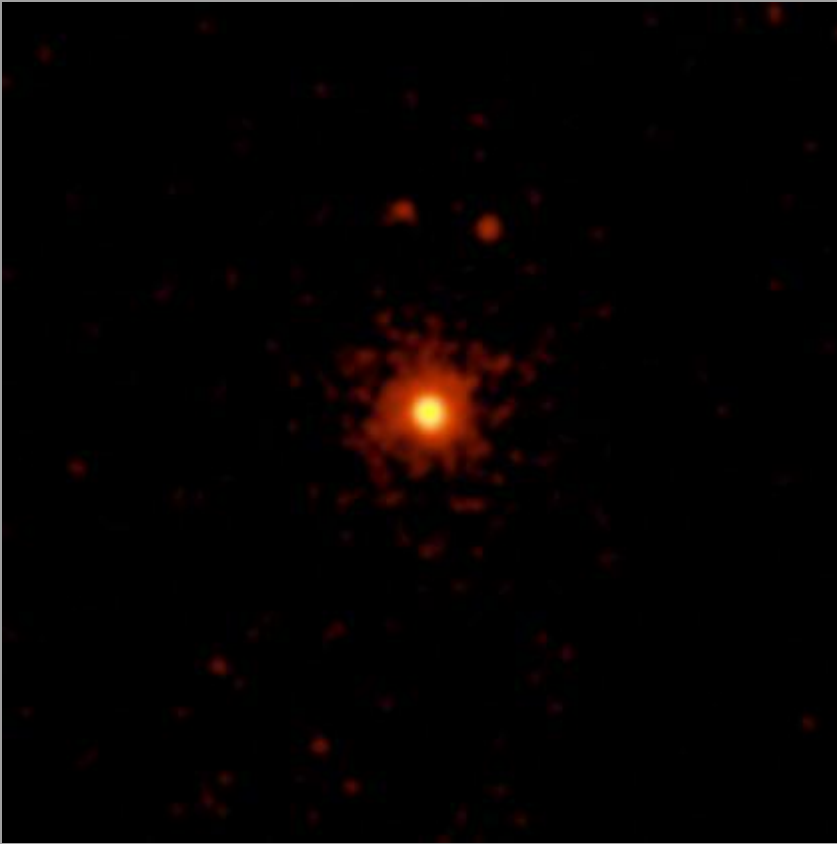
Credit: X-ray: NASA/CXC/U.Colorado/Linsky et al.; Optical: NASA/ESA/STScI/ASU/J.Hester & P.Scowen.

Gwiazdy

Proxima Centauri

Bardzo silna aktywność rozbłyskowa

Credit: NASA/CXC/SAO

Beta Ceti

Olbrzym palący hel we wnętrzu

Credit: NASA/CXC

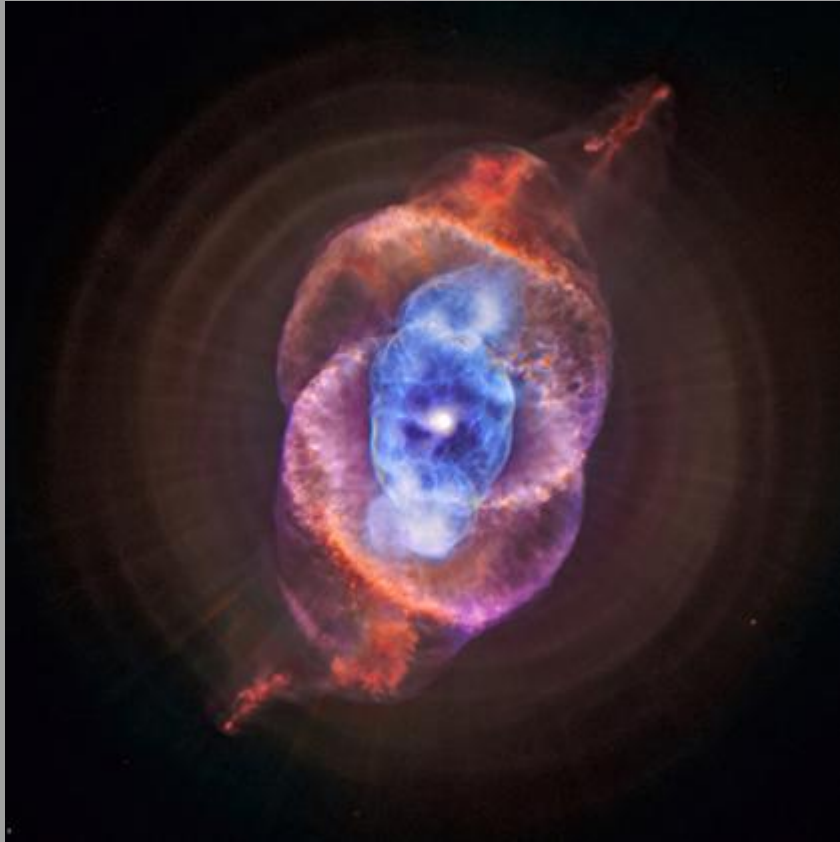
Mgławice planetarne

Ostatni etap życia gwiazd o masach zbliżonych do Słońca

kolor niebieski – obserwacje Chandra

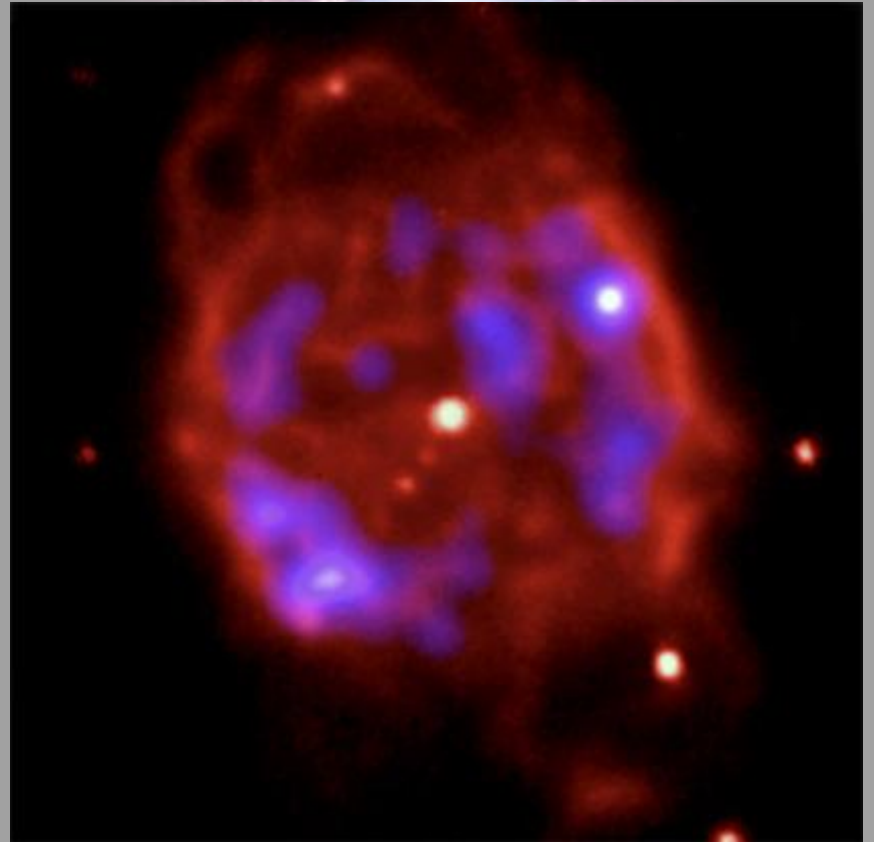
pozostałe kolory – obserwacje w zakresie widzialnym

NGC 6543

Credit: X-ray: NASA/CXC/SAO; Optical: NASA/STScI

NGC 40

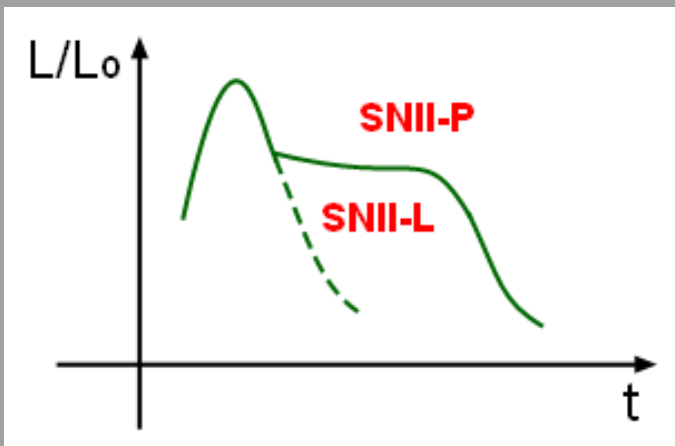

Credit: X-ray: NASA/CXC/RIT/J.Kastner & R.Montez.;
Optical: NSF/AURA/NOAO/WIYN

Supernowe

Credit: NASA/ESA

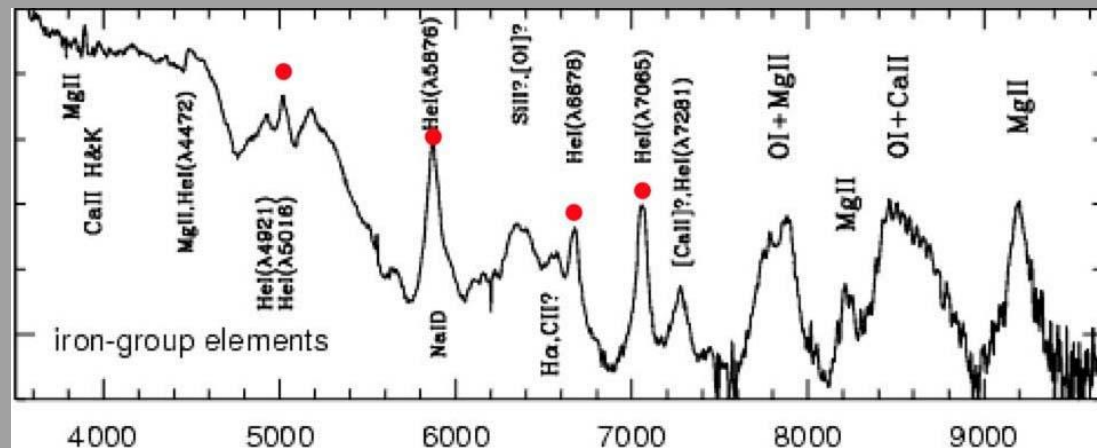

Typ I – brak linii wodoru

- Typ Ia Linia krzemu (Si II) na 615.0 nm
- Typ Ib Linia helu (He I) na 587.6 nm brak linii absorpcyjnej krzemu w okolicy 615 nm
- Typ Ic Słabe lub brak linii helu, brak silnej absorpcji krzemu

Typ II – obecne linie wodoru

- Typ IIP Widoczne plateau na krzywej blasku
- Typ IIL Widoczna faza liniowego spadku jasności

irfu.cea.fr

Supernowe: typ Ia

The progenitor of a Type Ia supernova

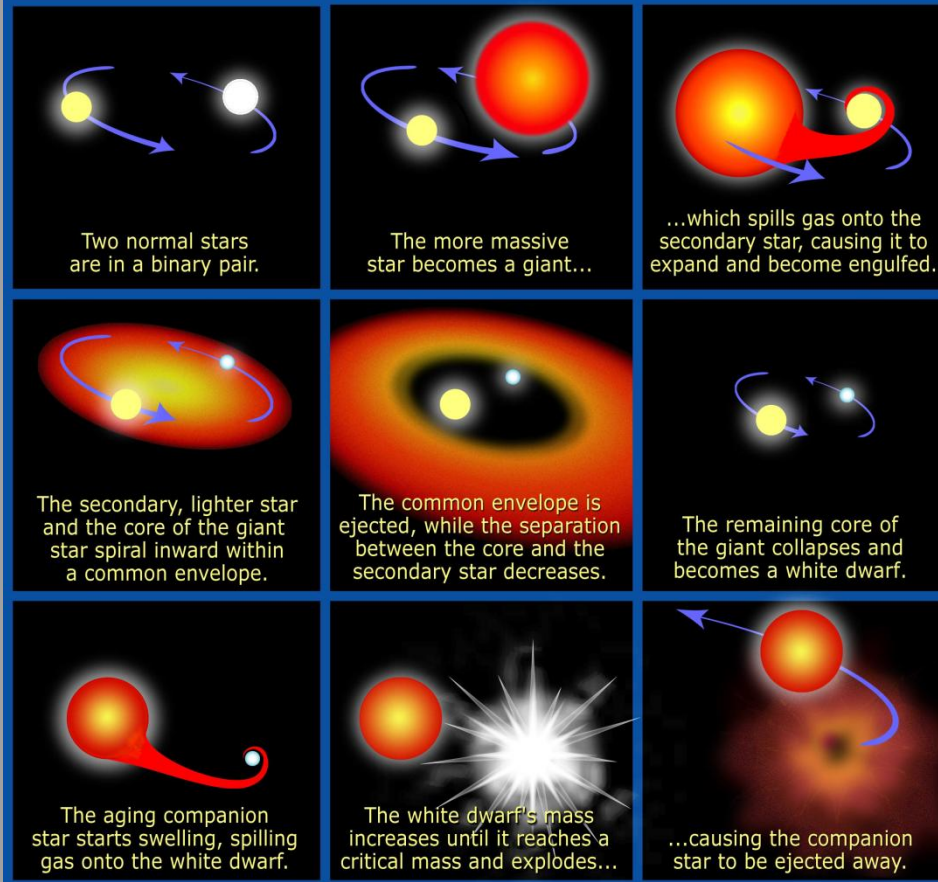

Illustration credit: NASA, ESA and A. Feild (STScI)

Eksplodujące białe karły, które gwałtownie przekraczają granicę Chandrasekhara

Podobne masy eksplodujących białych karłów – podobne jasności supernowych – świece standardowe

White Dwarf Deflagration

Resolution: 6 km

Initial Bubble Radius: 18 km

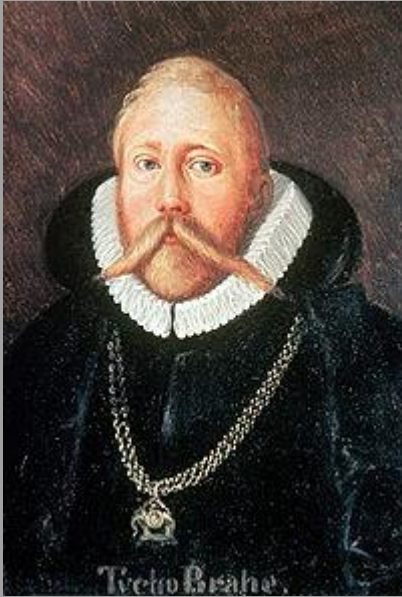
Ignition Offset: 42 km

Variable 1: Density [1.5e+07 - 2.0e+07]

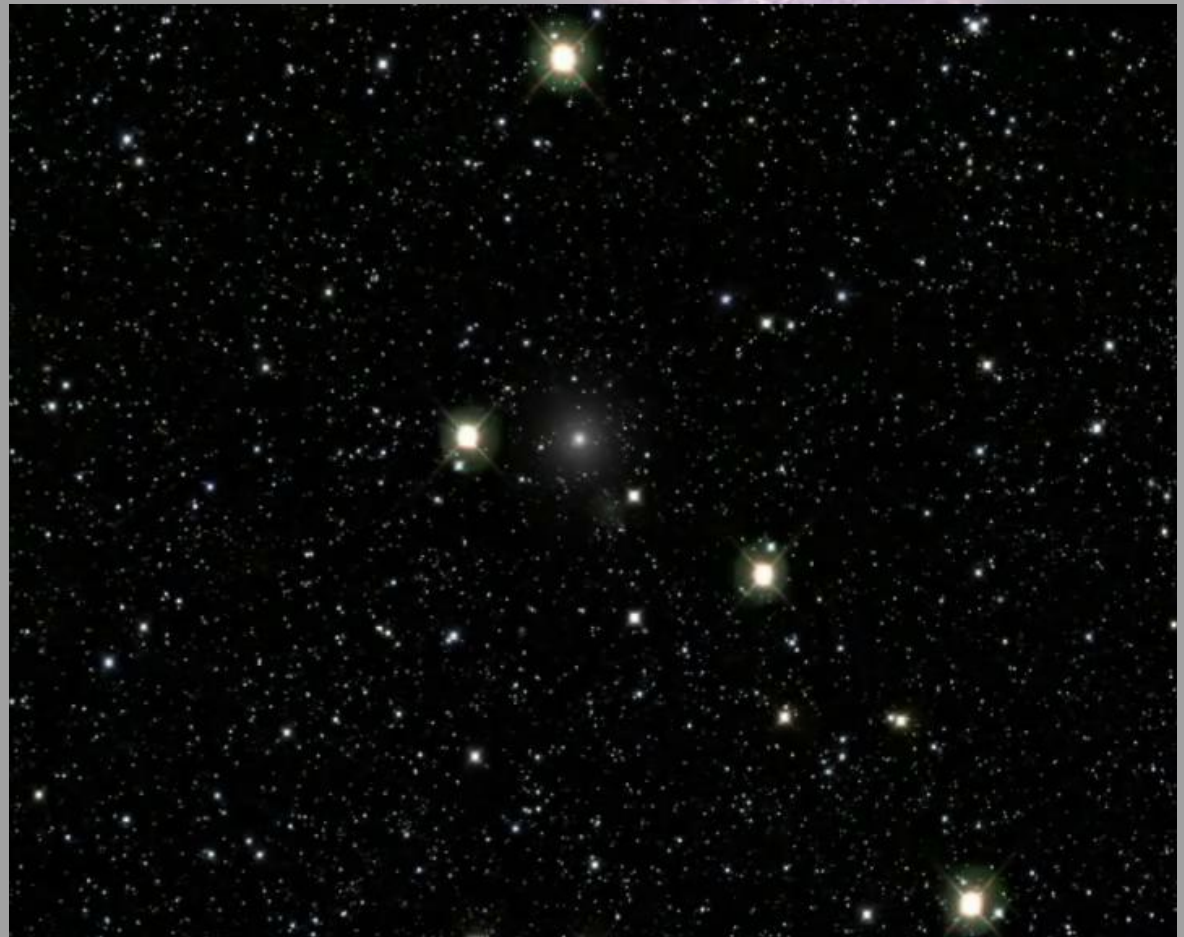
Variable 2: Reaction Progress [0.0 - 1.0]

Pozostałości po supernowych: typ Ia

11 listopada 1572 r.

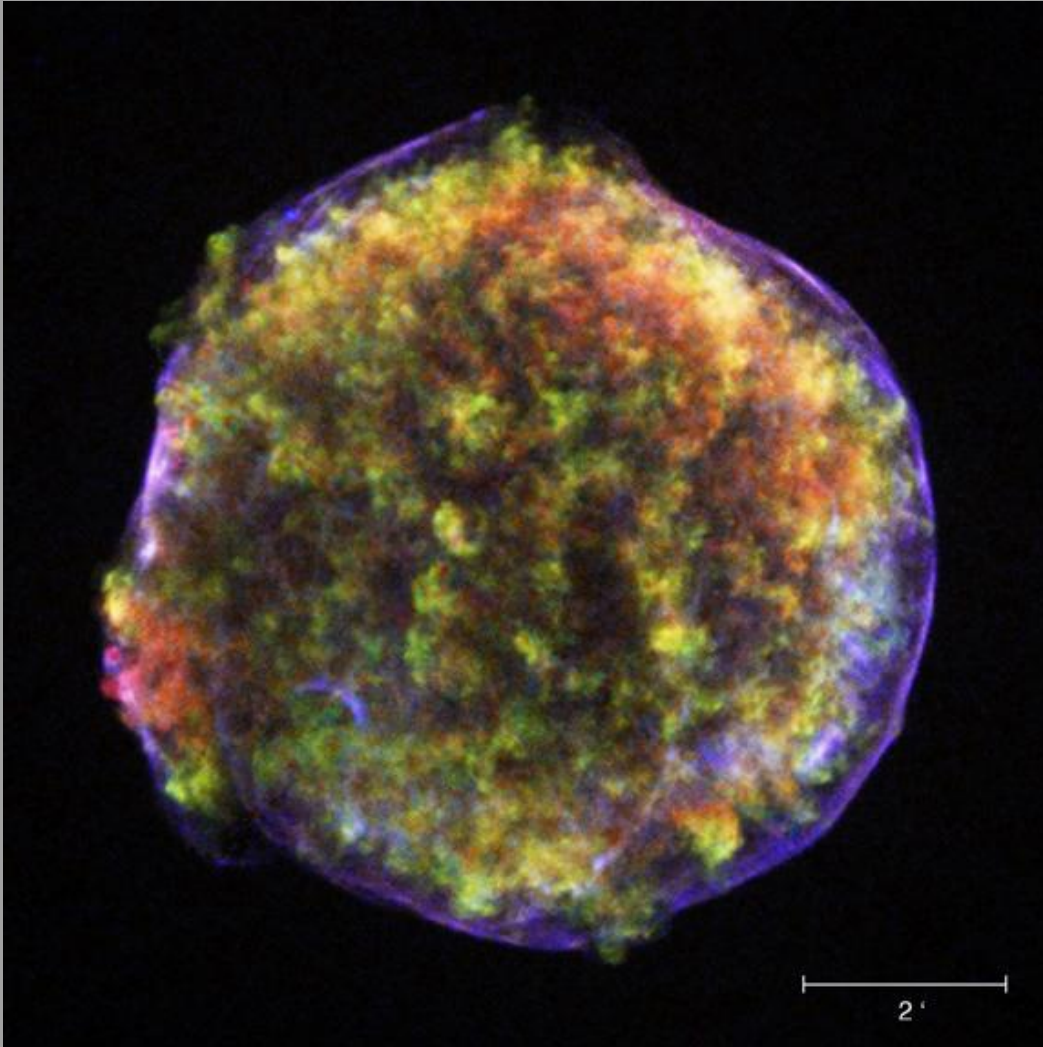

Tycho Brahe
14.12.1546 r. – 24.10.1601 r.

(Oliver Krause, MPIA)

Pozostałości po supernowych: typ Ia

Dwie fale uderzeniowe wędrujące na zewnątrz i do wewnątrz pozostałości

Front zewnętrznej fali powinien być oddalony o około 2 l. św., a obserwacje chandra pokazują, że jest w odległości jedynie 0.5 l. św.

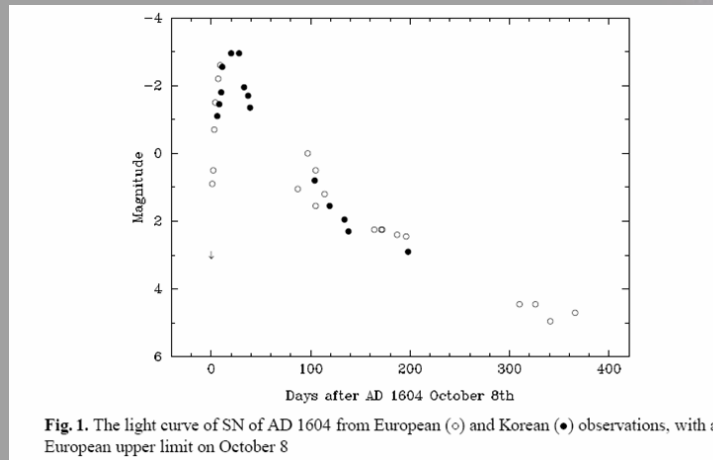
Wytłumaczeniem tego faktu może być transfer energii frontu fali uderzeniowej na przyspieszenie cząstek do wysokich energii.

Obserwacje Chandra wskazują, że źródłem wysokoenergetycznego promieniowania kosmicznego mogą być wybuchy supernowych

Pozostałości po supernowych: typ Ia

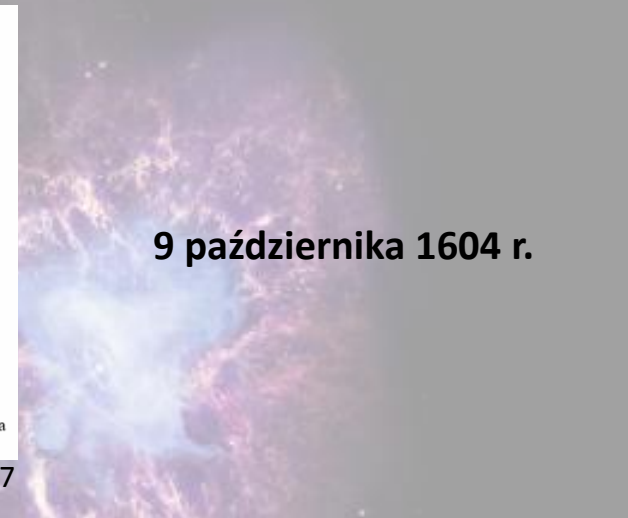

Johannes Kepler
27.12.1571 r. – 15.11.1630 r.

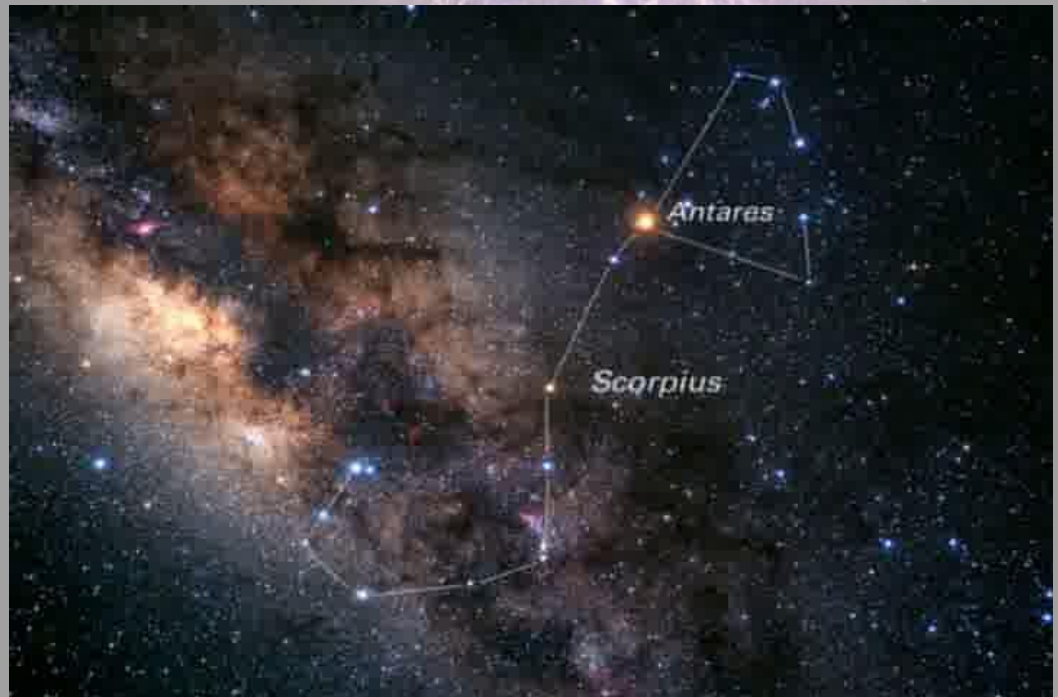

Fig. 1. The light curve of SN of AD 1604 from European (○) and Korean (●) observations, with a European upper limit on October 8

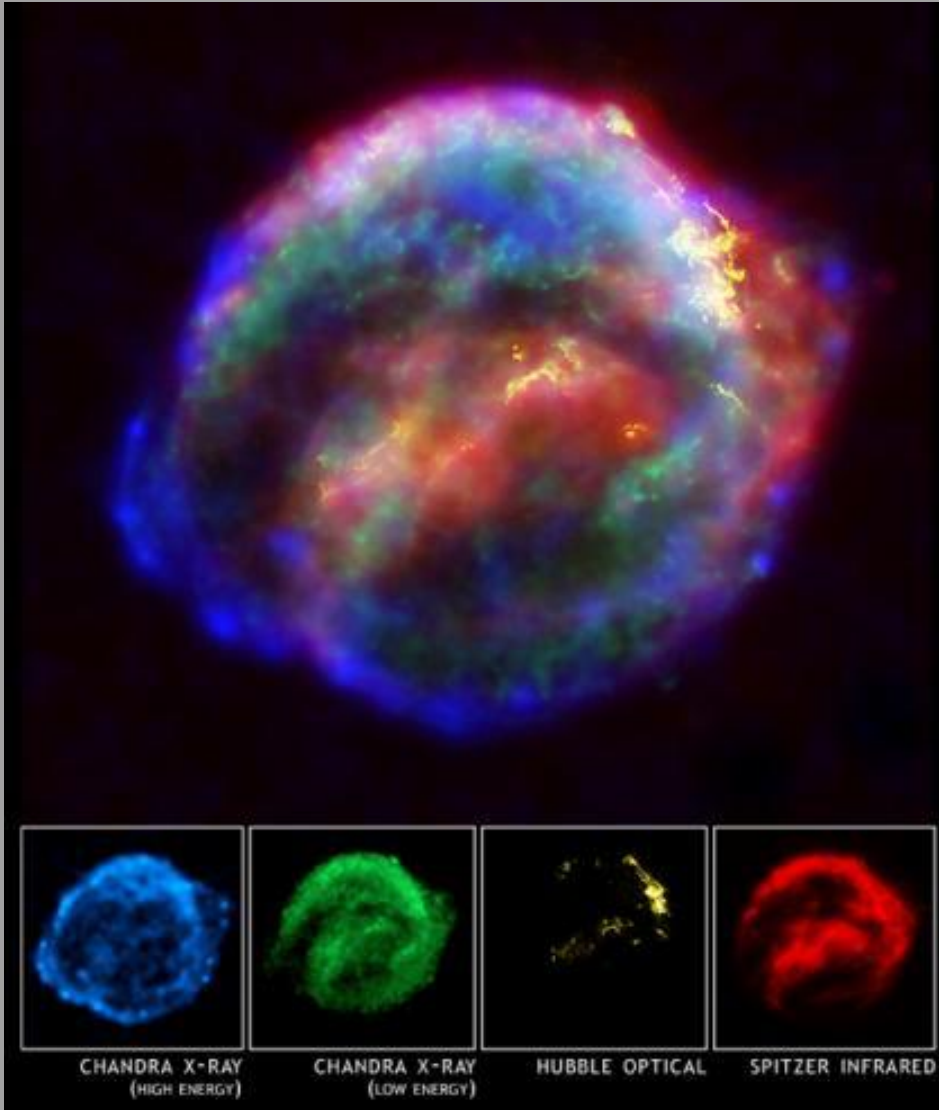
Green i Stephenson 2003, Lecture Notes in Physics 598, 7

9 października 1604 r.

Pozostałości po supernowych: typ Ia

Obserwacje HST pokazują miejsca gdzie front fali uderzeniowej spotyka gęsty ośrodek.

Spitzer pokazuje promieniowanie podczerwone pochodzące od pyłu podgrzanego przez front fali uderzeniowej.

Najgorętszy ośrodek (kolor niebieski) znajduje się tuż za frontem fali uderzeniowej. Związany jest z cząstkami przyspieszonymi na froncie fali uderzeniowej, które wirują dookoła linii sił pola magnetycznego.

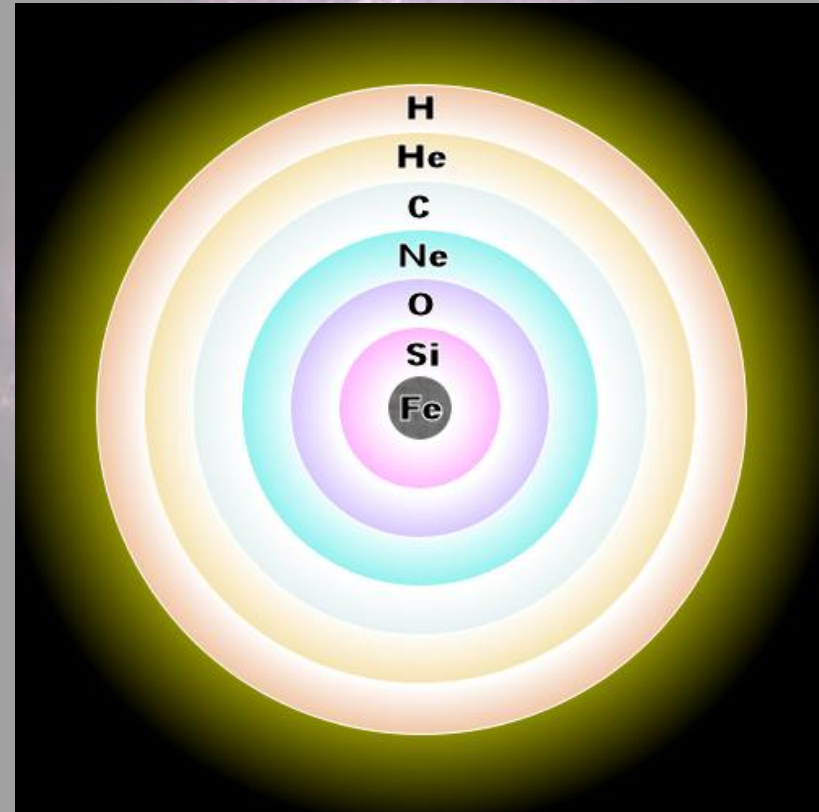
Nieco chłodniejsze obszary (kolor zielony) pochodzą od podgrzanej plazmy eksplodującej gwiazdy.

Dokładna analiza obfitości pierwiastków w pozostałościach (Chandra) wskazuje, że była to supernowa typu Ia

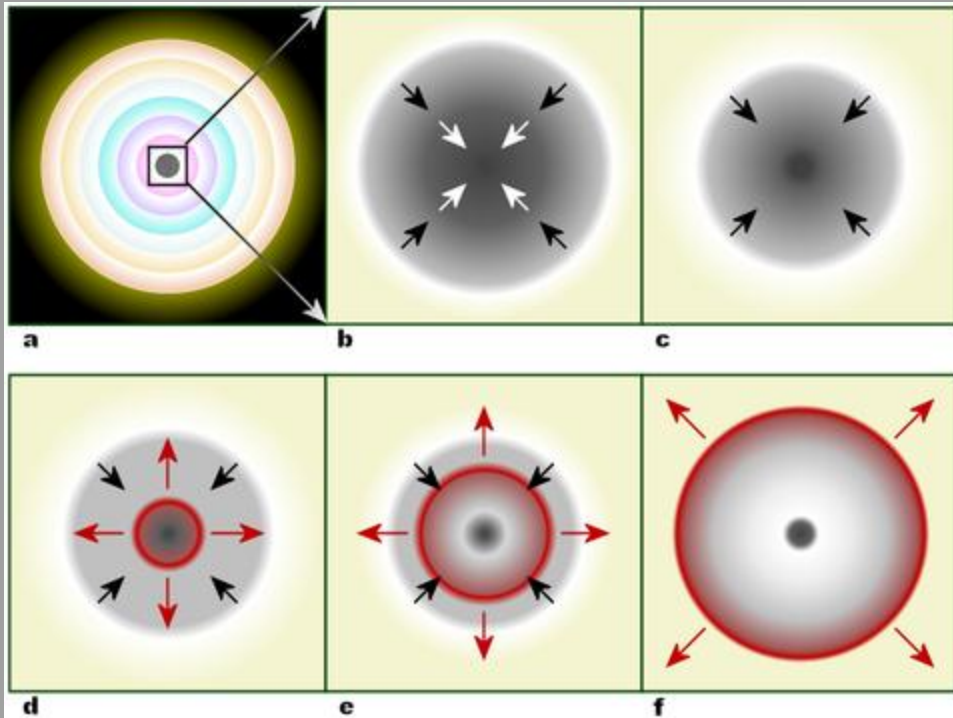
Supernowe: typ Ib, Ic oraz II

Źródło energii	Główny produkt	Gwiazda o masie $25 M_{\odot}$		
		Temperatura [K]	gęstość (g/cm ³)	trwanie
palenie wodoru	hel	7×10^7	10	10^7 lat
reakcja 3α	węgiel, tlen	2×10^8	2000	10^6 lat
palenie węgla	Ne, Na, Mg, Al	8×10^8	10^6	10^3 lat
palenie neonu	O, Mg	1.6×10^9	10^7	3 lata
palenie tlenu	Si, S, Ar, Ca	1.8×10^9	10^7	0.3 roku
palenie krzemu	nikiel (rozpadający się do żelaza)	2.5×10^9	10^8	5 dni

Author: R. J. Hall

Supernowe: typ Ib, Ic oraz II

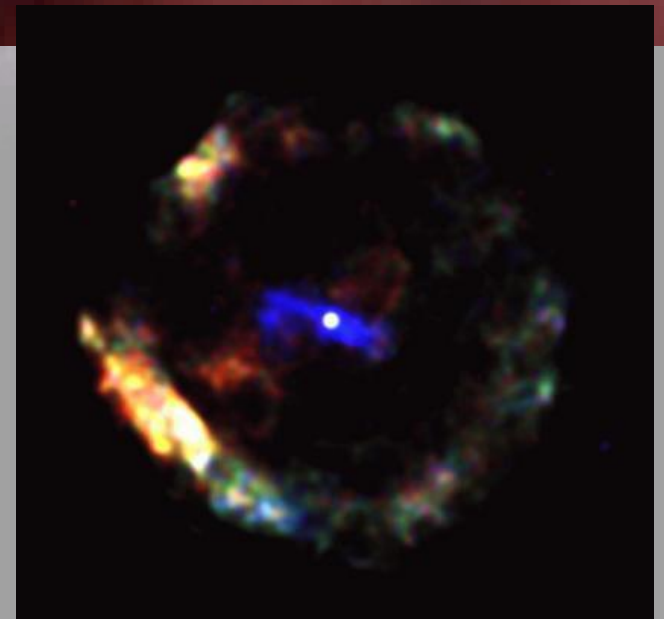

Author: R.J. Hall

Po utworzeniu jądra żelazowego reakcje w centrum ustają.

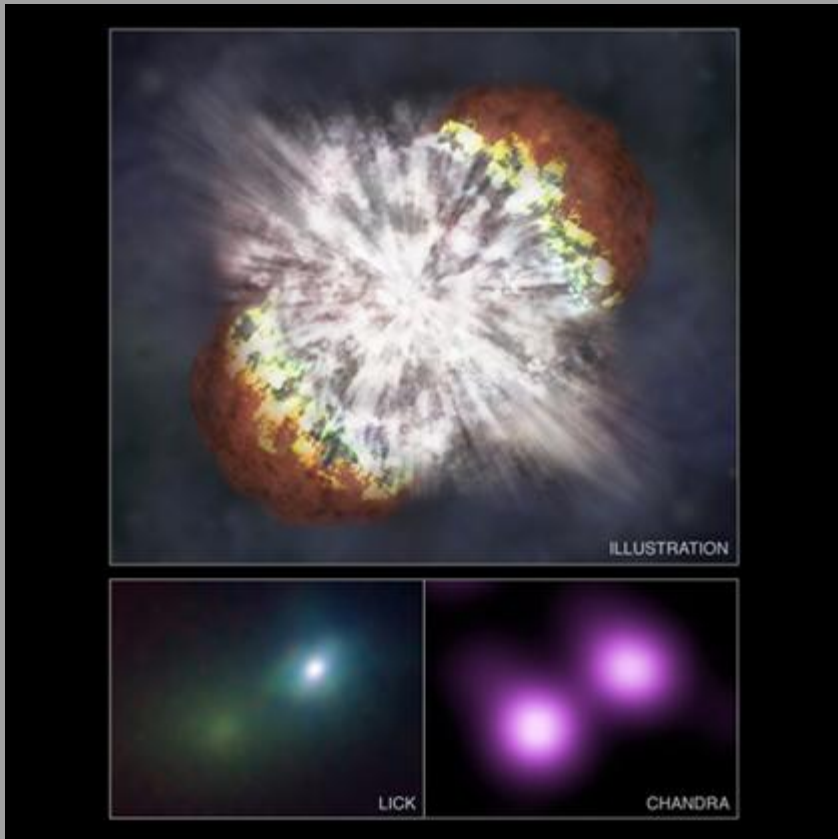
Jądro zapada się do gwiazdy neutronowej lub czarnej dziury.

Zewnętrzne warstwy odbijają się od sztywnego obiektu powstającego wewnątrz (jak odbić się od czarnej dziury?)

Credit: NASA/McGill/V.Kaspi et al.

Pozostałości po supernowych: typ Ib, c oraz II

NGC1260 w podczerwieni

Słabe źródło to centrum galaktyki, a jasne to supernowa

SN2006GY

Jedna z najjaśniejszych supernowych kiedykolwiek obserwowanych

Obserwacje rentgenowskie pozwoliły stwierdzić, że eksplodowała bardzo masywna gwiazda, a nie biały karzeł (świeciła zbyt słabo w zakresie rentgenowskim)

Masa ok. $150 M_{\odot}$ – typ supernowych, które były bardziej powszechne w młodym Wszechświecie

Eta Carinae

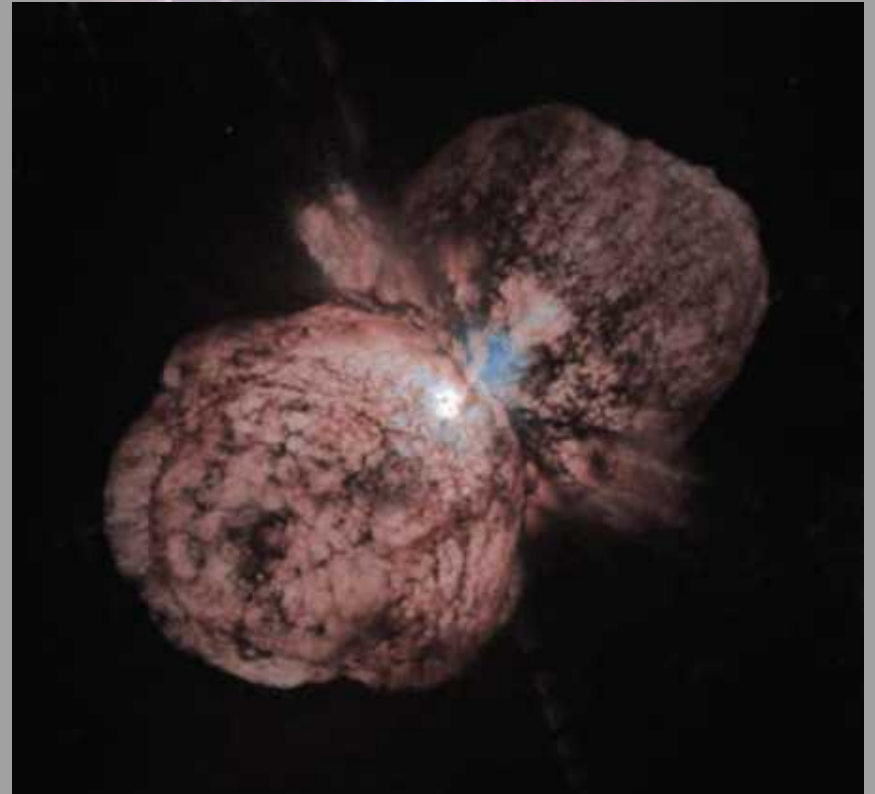
Credit: X-ray: NASA/CXC/GSFC/M.Corcoran et al.; Optical: NASA/STScI

Niebieski – HST
Żółty - Chandra

Masa od 100 do 150 $M_{\odot}$

Bardzo podobna do gwiazdy, która
ekspłodowała jako SN2006GY

Pozostałości po supernowych: typ Ib, c oraz II

Cassiopeia A

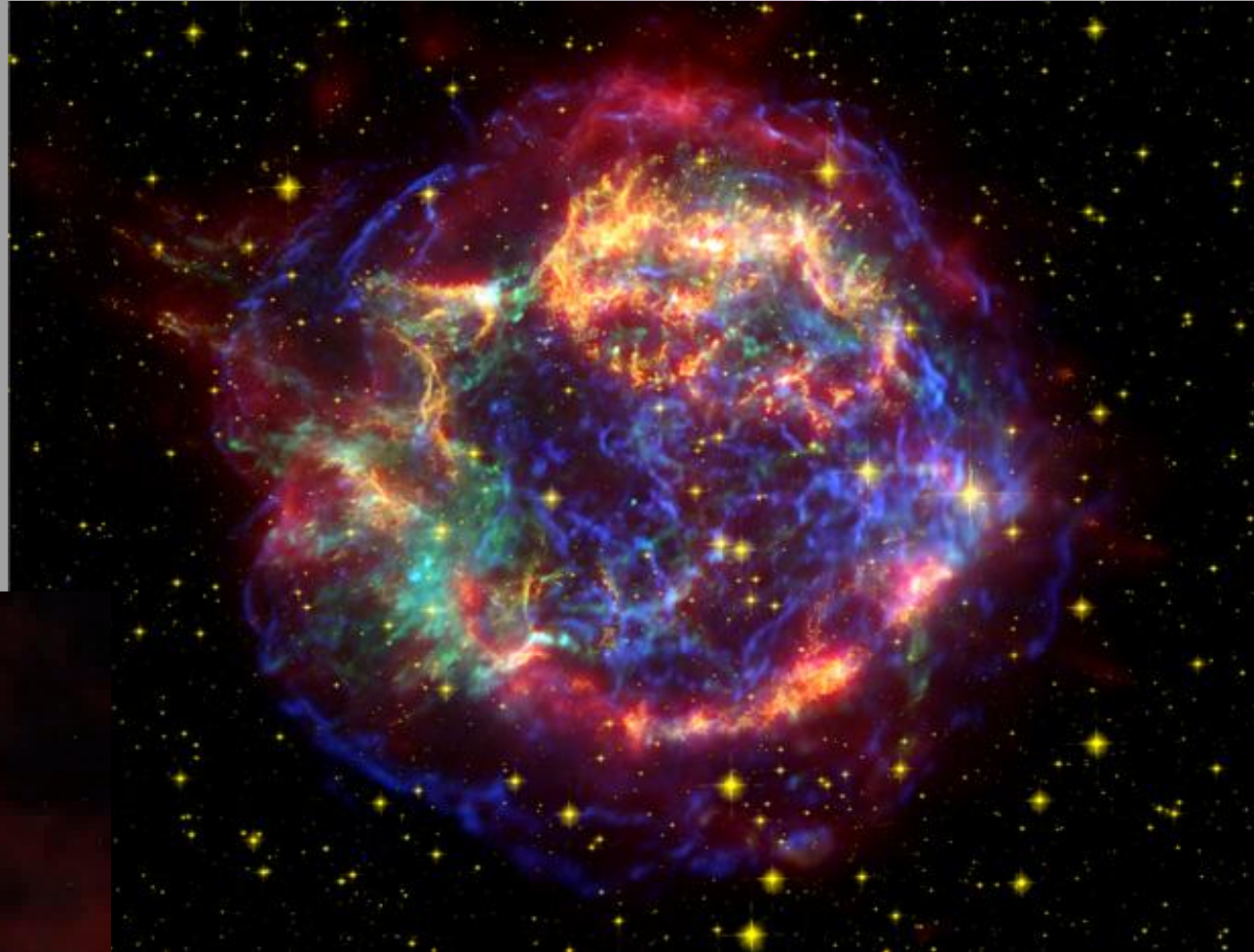
Wybuch masywnej gwiazdy, który nastąpił ok. 300 lat temu

Kolory:

czerwony – Spitzer (~280 K)

żółty – HST (10 000 K)

zielony i niebieski – Chandra (10⁶ K)

Credit: X-ray: NASA/CXC/SAO; Optical: NASA/STScI;
Infrared: NASA/JPL-Caltech/Steward/O.Krause et al.

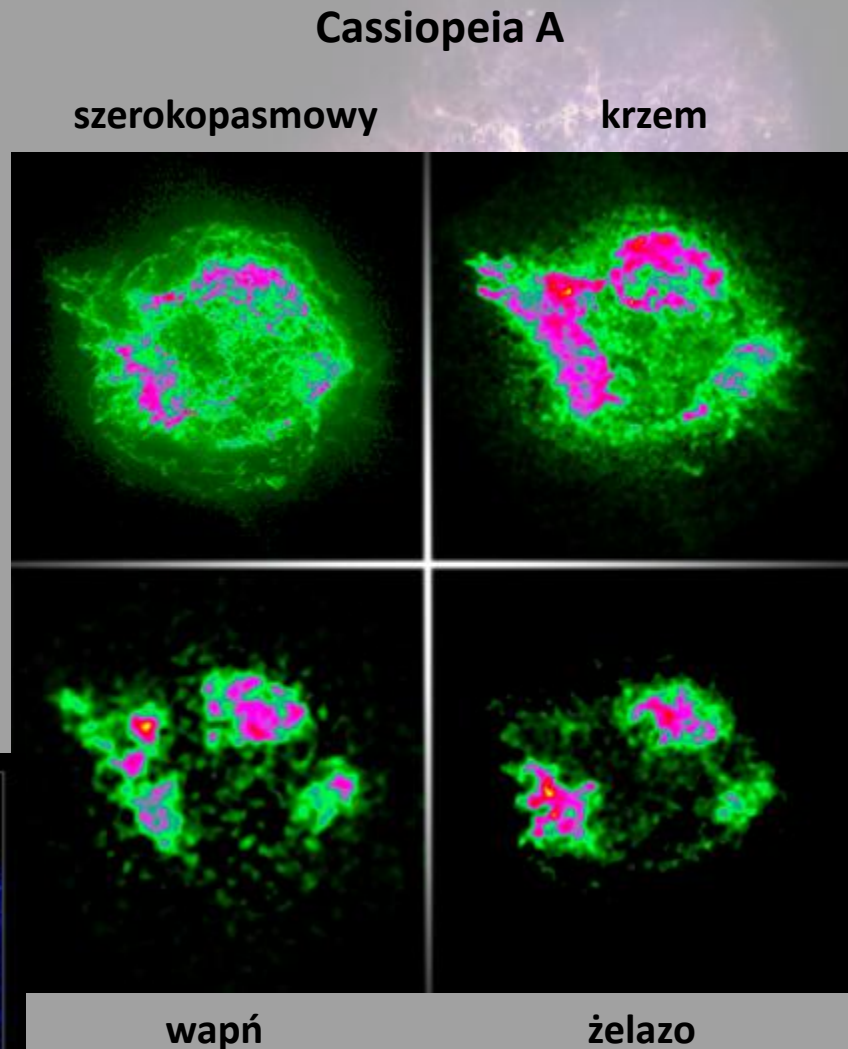
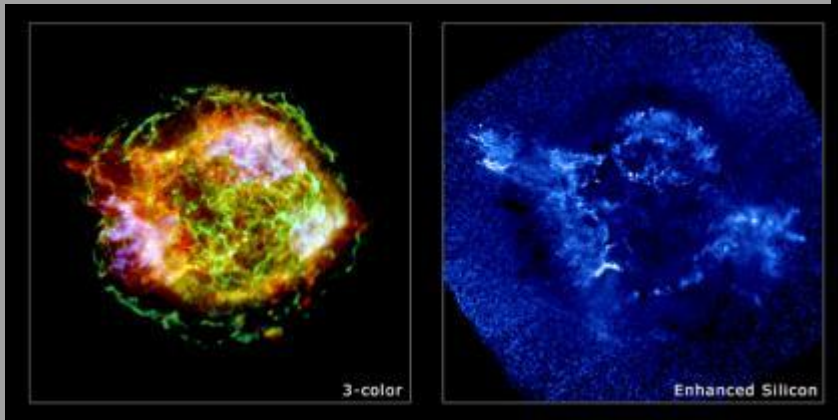
Pozostałości po supernowych: typ Ib, c oraz II

Obraz wykonany w szerokim zakresie widma jest najbardziej symetryczny – widoczna emisja to promieniowanie synchrotronowe

Krzem: wyraźny dżet (górny lewy róg) i słabe strugi po przeciwnej stronie wskazują na asymetrię eksplozji

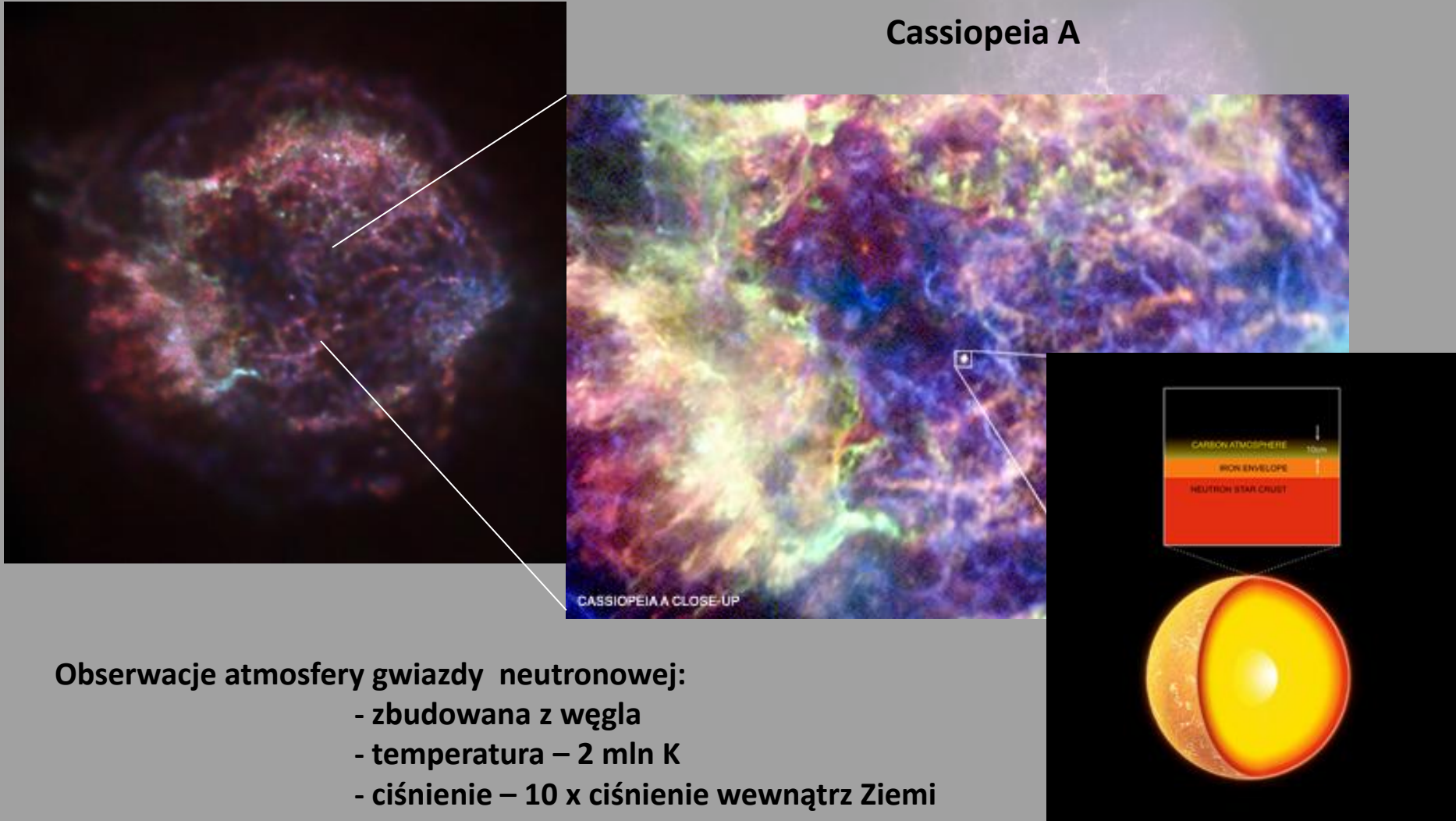
Obraz „wapniowy” jest podobny

Żelazo – kierunek ruchu prawie prostopadły do kierunku dżetu widocznego w linii krzemu i wapnia

Pozostałości po supernowych: typ Ib, c oraz II

Cassiopeia A

Obserwacje atmosfery gwiazdy neutronowej:

- zbudowana z węgla
- temperatura – 2 mln K
- ciśnienie – 10 x ciśnienie wewnątrz Ziemi
- grubość – 10 cm
- przyspieszenie grawitacyjne – 10^{11} g
- gęstość – porównywalna z gęstością diamentu

Mgławica Krab (M1)

rentgenowskie

widzialne

podczerwone

radiowe

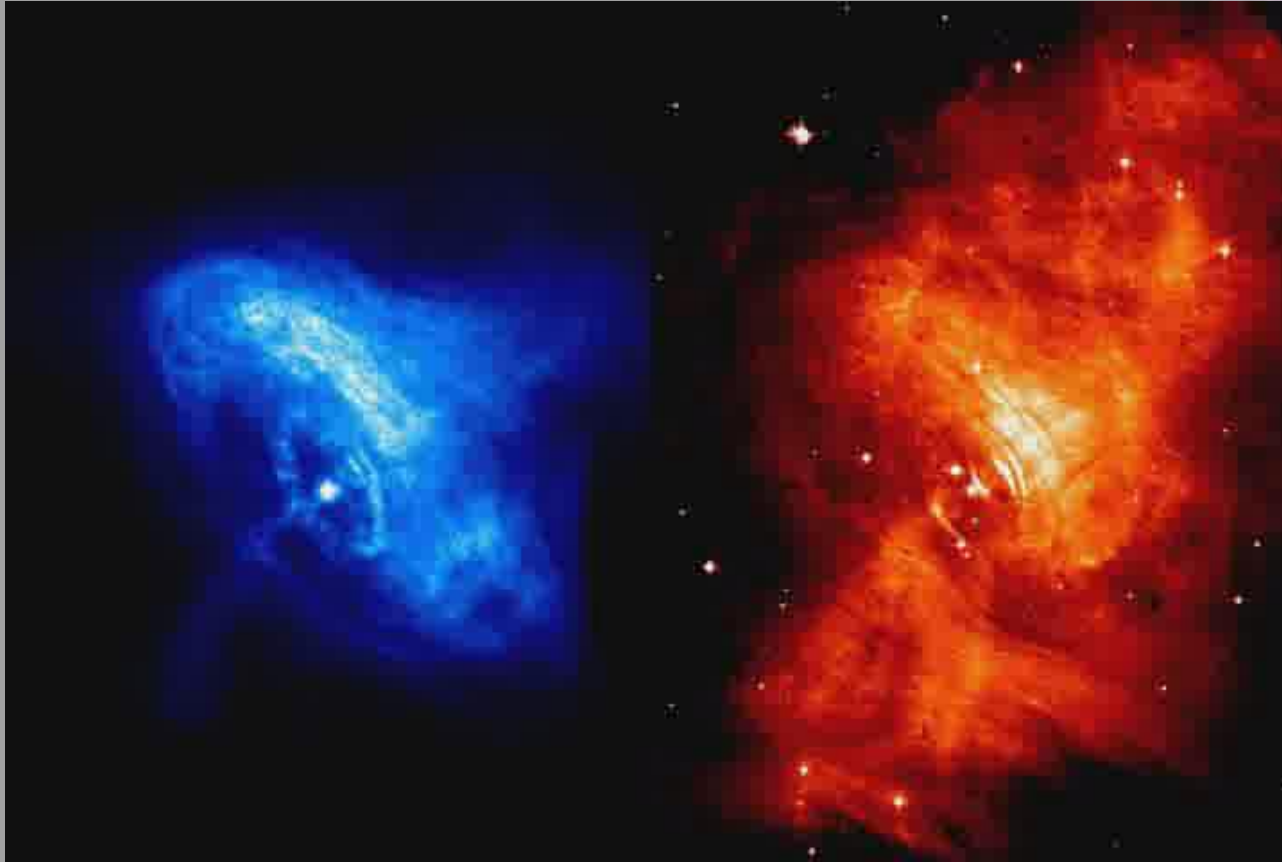
Supernowa obserwowana w 1054 r. przez astronomów arabskich i chińskich

W centrum widoczny jest pulsar

Mgławica Krab

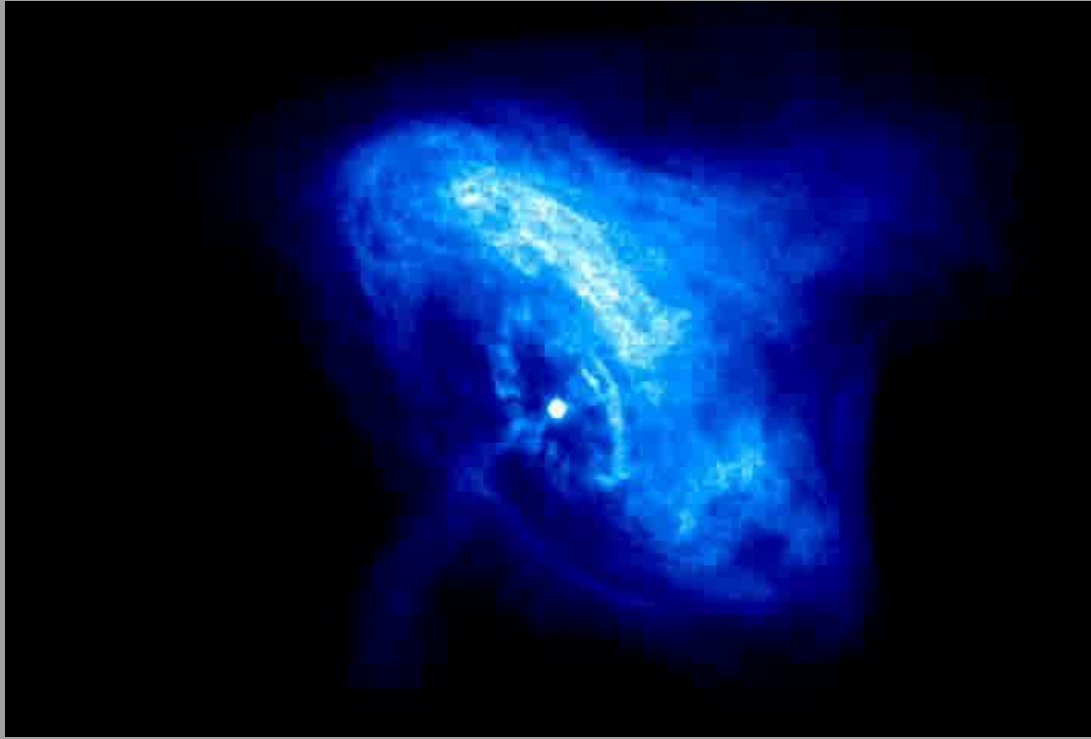

Niebieski – Chandra
Czerwony – HST

Rozmiar wewnętrznego
kręgu ~ 1 rok św.

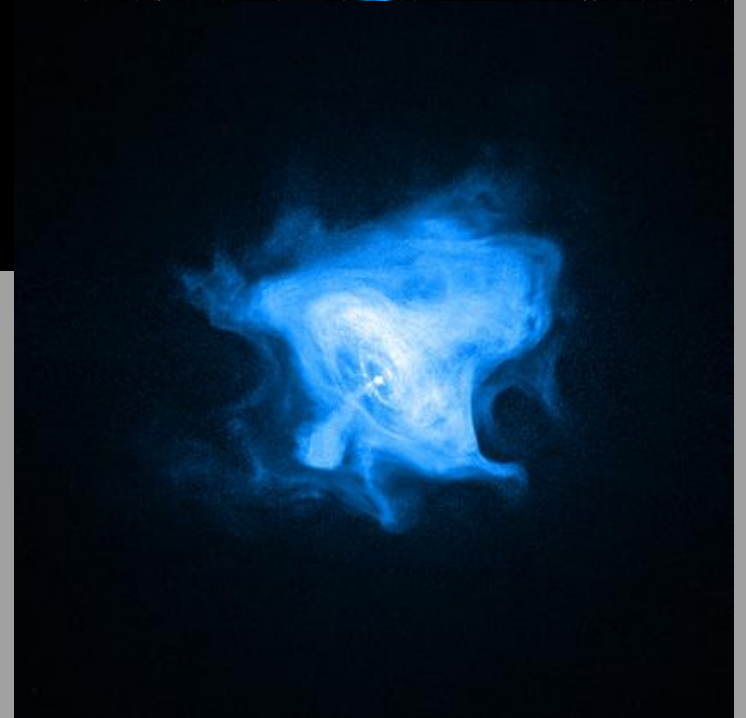
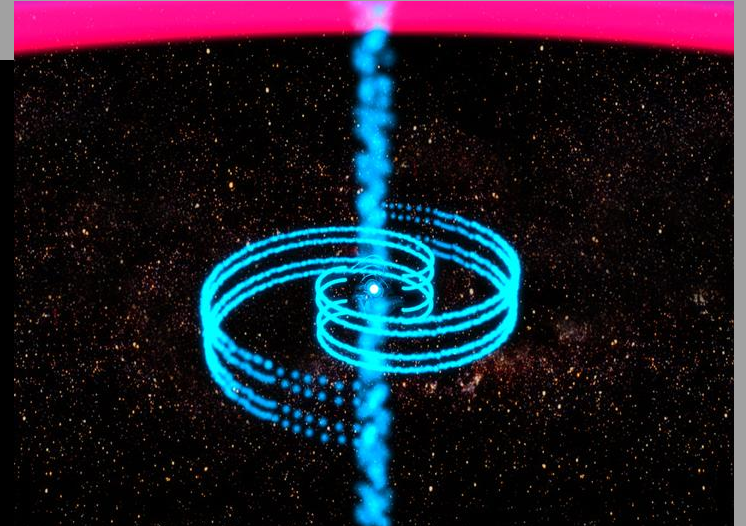
X-ray: NASA/CXC/SAO/;Optical: NASA/ESA/ASU/

Mgławica Krab

Szybko rotujący pulsar jest bardzo efektywnym akceleratorem cząstek

Wewnętrzny krąg wskazuje miejsce, w którym rozpędzone cząstki zderzają się z ośrodkiem otaczającym pulsara

Inne pulsary

PSR B1509-58

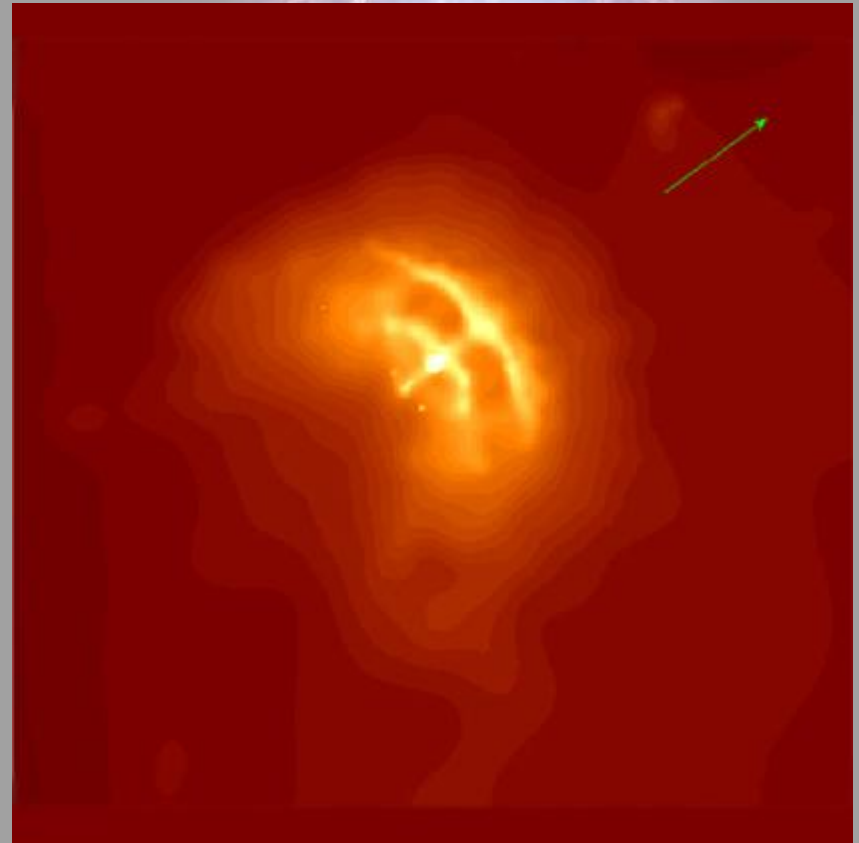
powstał około 1700 lat temu
odległość od Ziemi – 17000 lat św.

Credit: NASA/CXC/SAO/P.Slane, et al.

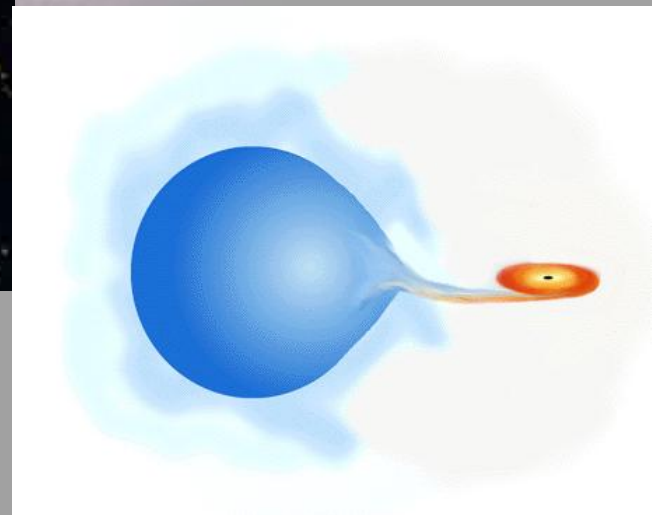
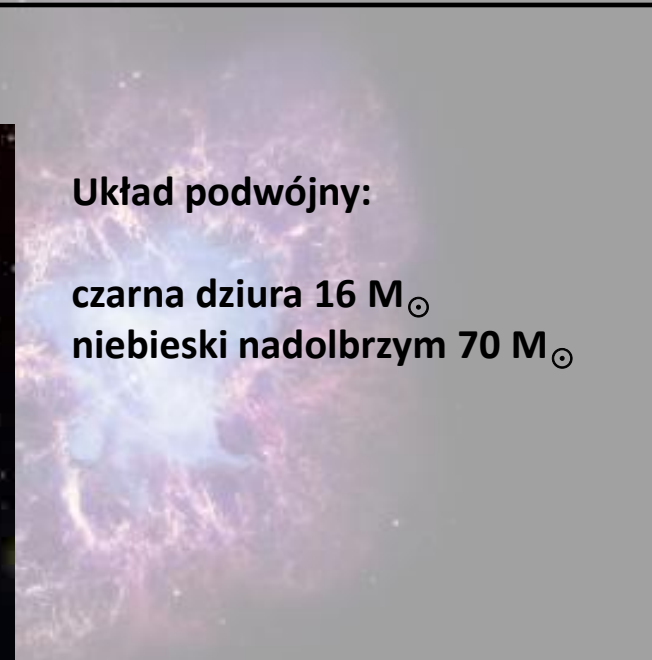
Vela pulsar

podobne struktury jak w przypadku M1

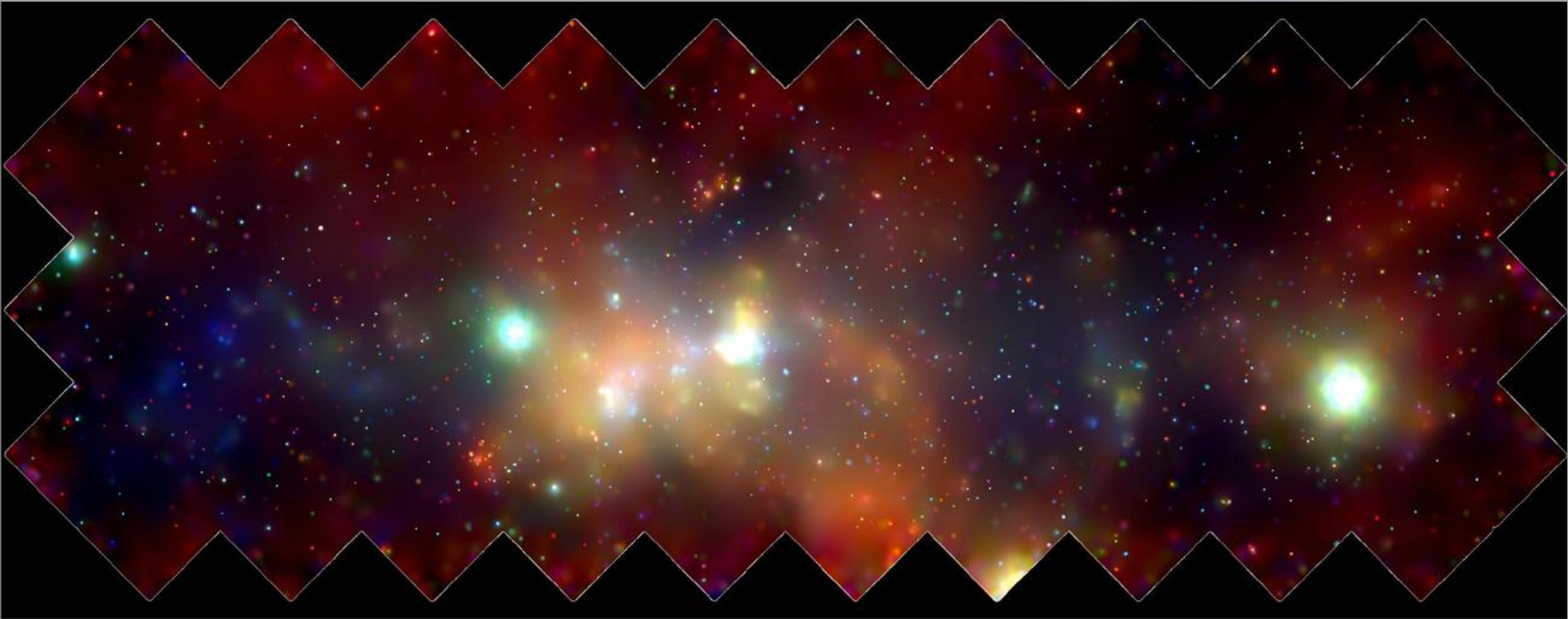
Credit: NASA/PSU/G.Pavlov et al.

Gwiazdowe czarne dziury (M33 X-7)

Credit: Kitt Peak: NOAO/AURA/NSF/T.A.Rector; Gemini: AURA/Gemini Obs./SDSU/J.Orosz et al.; HST: NASA/STScI/SDSU/J.Orosz et al.; Chandra: NASA/CXC/CfA/P.Plucinsky et al.

Centrum Drogi Mlecznej

Credit: NASA/UMass/D.Wang et al.

Kolory odpowiadają promieniowaniu rentgenowskiemu o różnych energiach:

- niskie (czerwony)
- pośrednie (zielony)
- wysokie (niebieski)

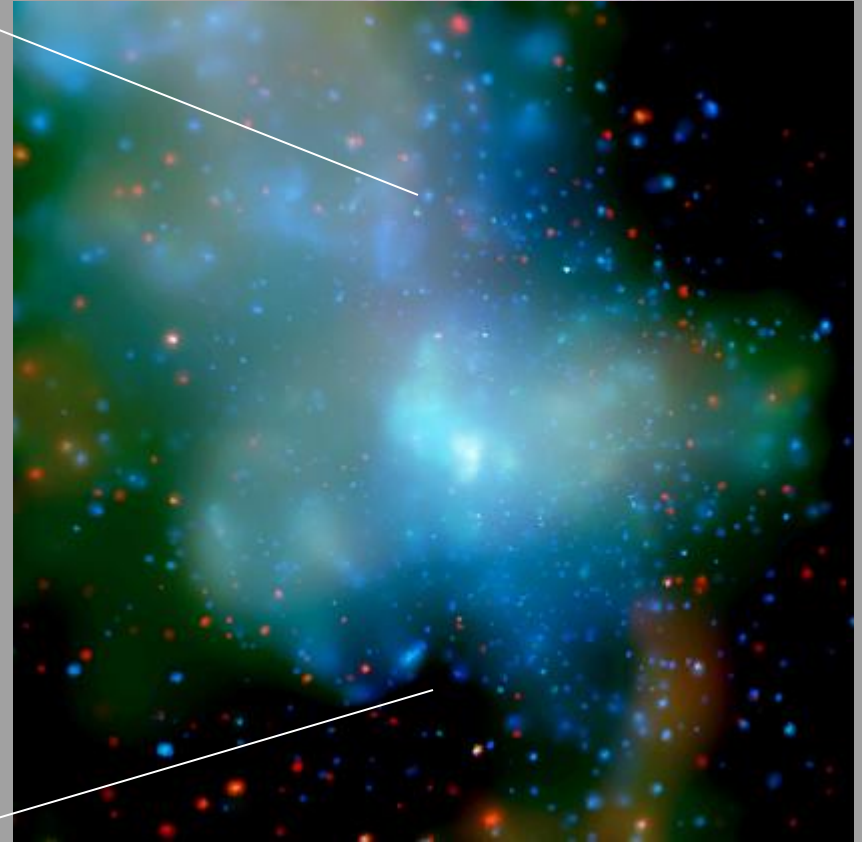
Centrum Drogi Mlecznej

6 stycznia 2003

Credit: NASA/CXC/MIT/F.K.Baganoff et al.

13 czerwca 2003

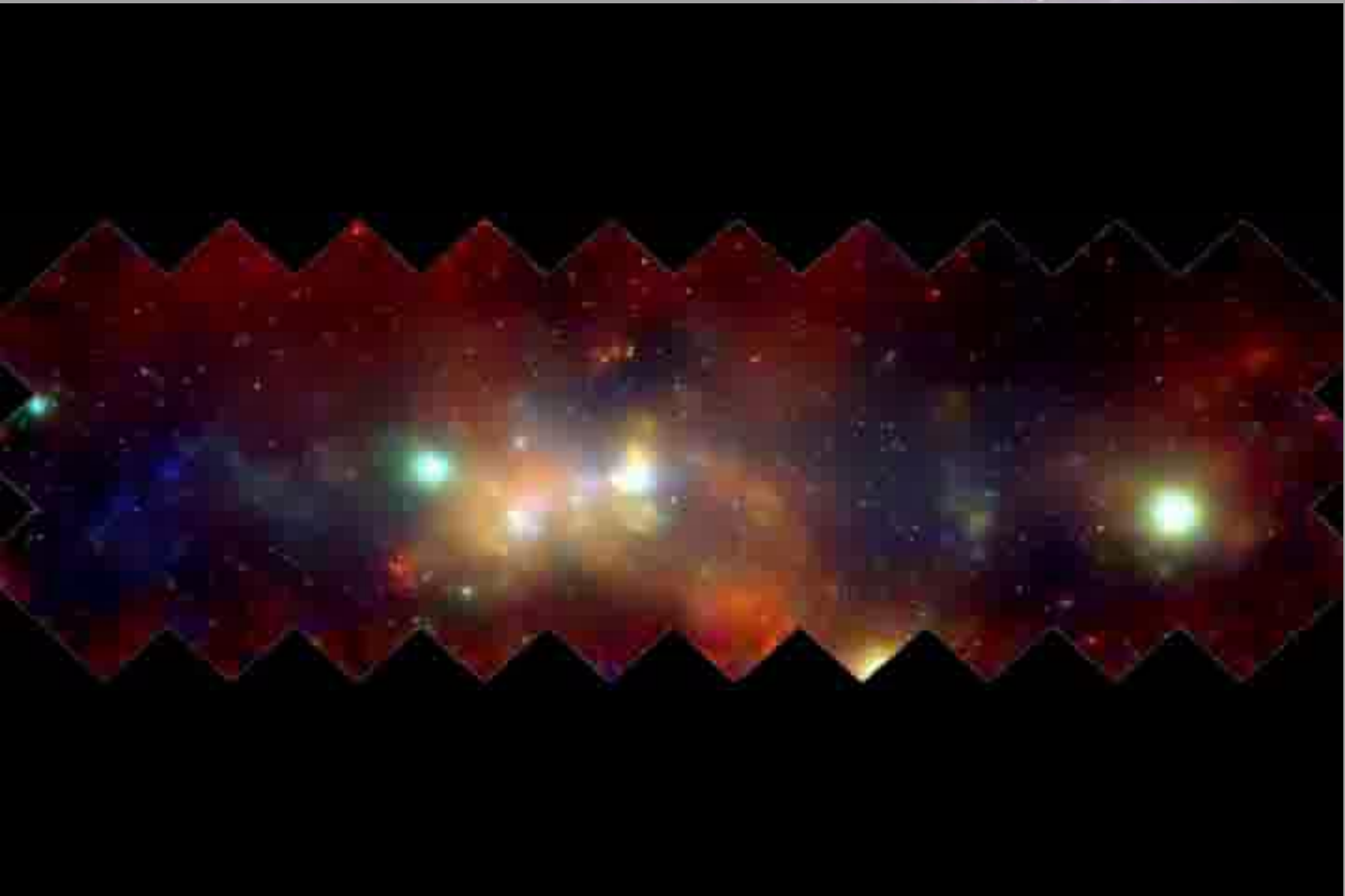

Credit: NASA/CXC/UCLA/MIT/M.Muno et al.

Gaz o temperaturze 10 mln K jest podgrzewany przez fale uderzeniowe od supernowych

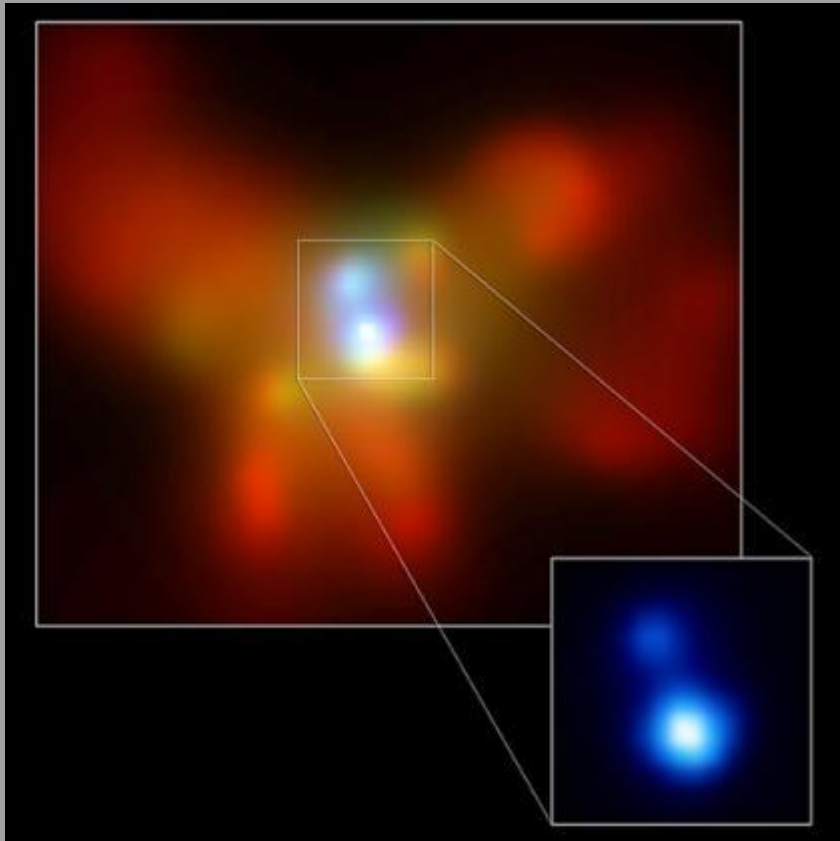
Zaobserwowano dużą liczbę rozbłysków blisko czarnej dziury

Centrum Drogi Mlecznej

NGC 6240

W centrum odkryto układ podwójny super-masywnych czarnych dziur (separacja – 3000 l.św.)

Credit: NASA/CXC/MPE/S.Komossa et al.

Credit: X-ray: NASA/CXC/MIT/C.Canizares, M.Nowak; Optical: NASA/STScI

NGC 6240

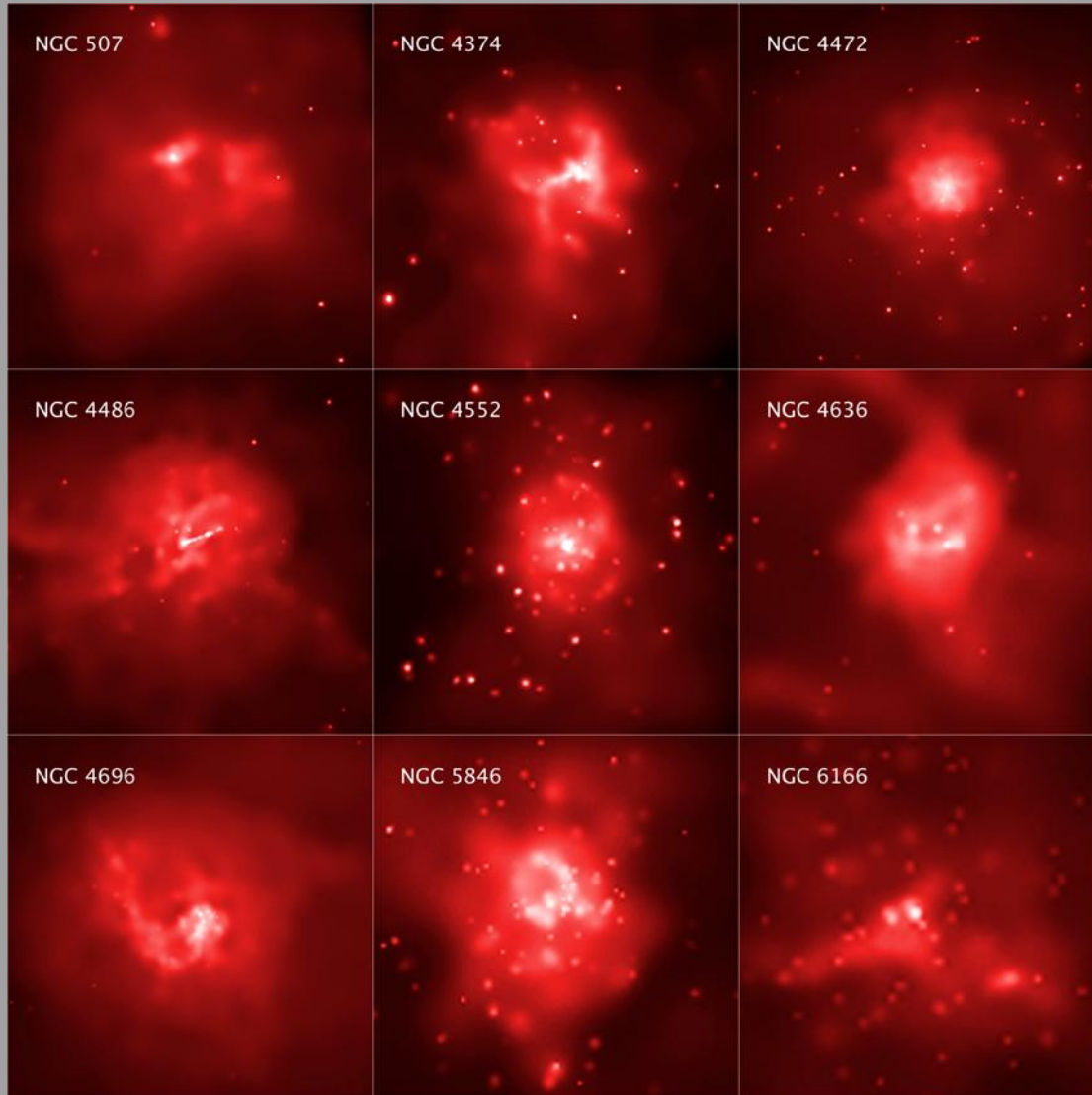
**Zderzenie może nastąpić
w ciągu kilkadziesiąt
lub kilkaset milionów lat**

**Podczas łączenia następuje
bardzo silna emisja
fal grawitacyjnych**

Animation: NASA/CXC/A. Hobart

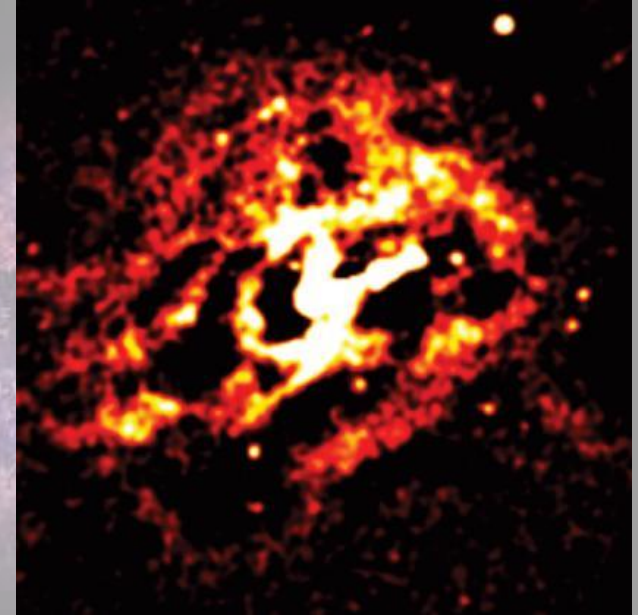
Simulation: Josh Barnes (U. of Hawaii)/John Hibbard (NRAO)

Aktywność dookoła czarnych dziur

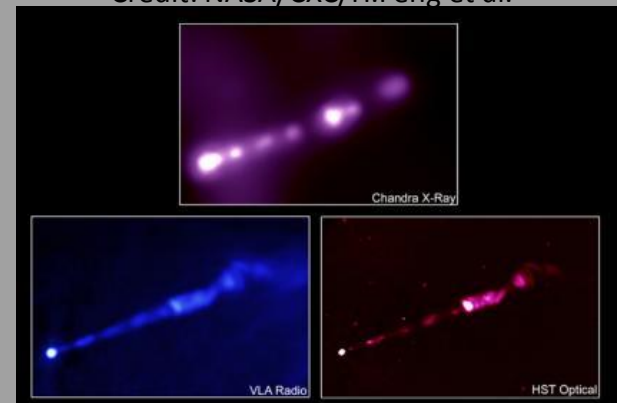

Credit: NASA/CXC/Stanford U./S.Allen et al.

M 87

Credit: NASA/CXC/H.Feng et al.

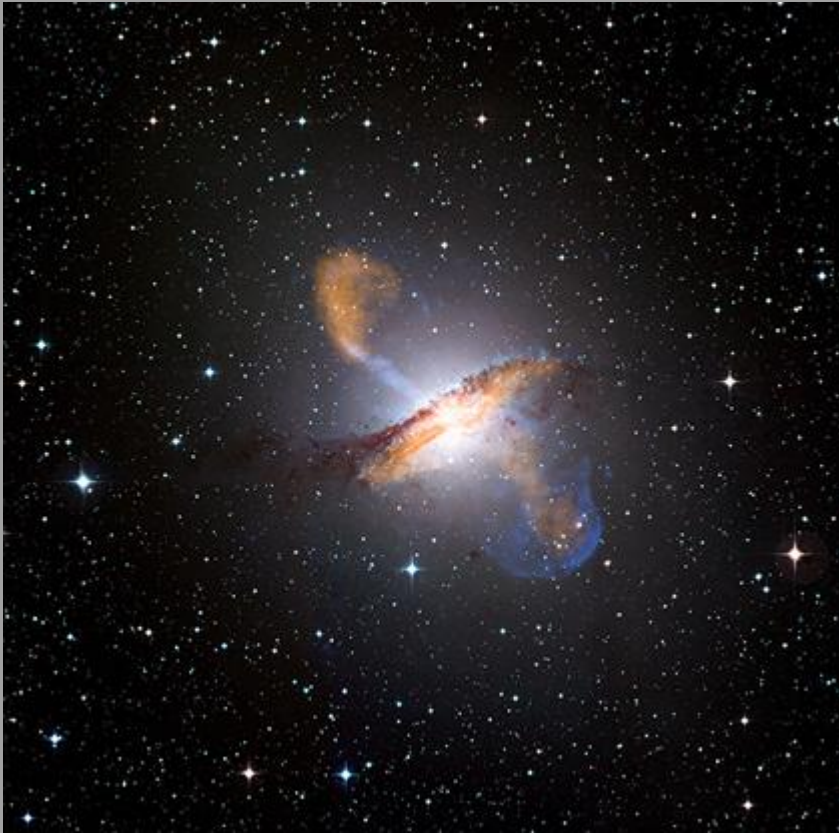
Credit: X-ray: NASA/CXC/MIT/H.Marshall et al.
Radio: F. Zhou, F.Owen (NRAO), J.Biretta (STScI)
Optical: NASA/STScI/UMBC/E.Pearlman et al

Galaktyki aktywne

Centaur A

M 87

widoczne struktury są efektem istnienia masywnej czarnej dziury w centrum galaktyki

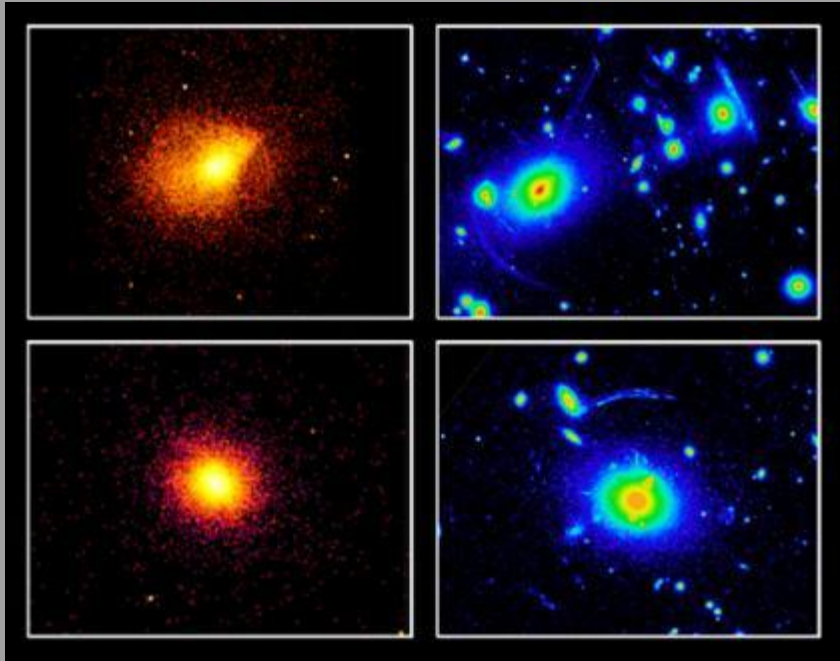
Credit: X-ray: NASA/CXC/CfA/R.Kraft et al.; Submillimeter: MPIfR/ESO/APEX/A.Weiss et al.; Optical: ESO/WFI

Credit: X-ray: NASA/CXC/CfA/W.Forman et al.; Optical: DSS

Gromady galaktyk

Abell 2390 (górá)
MS2137.3-2353 (dóť)

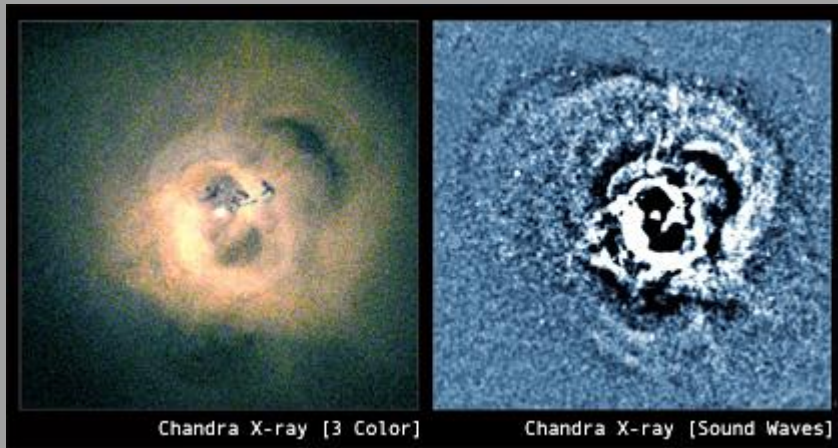
Credit: X-ray: NASA/IOTA/S.Allen et al. Optical: HST

Abell 2125

Credit: NASA/CXC/UMass/Q.D.Wang et al.

Gromady galaktyk

Credit: NASA/CXC/IoA/A.Fabian et al.

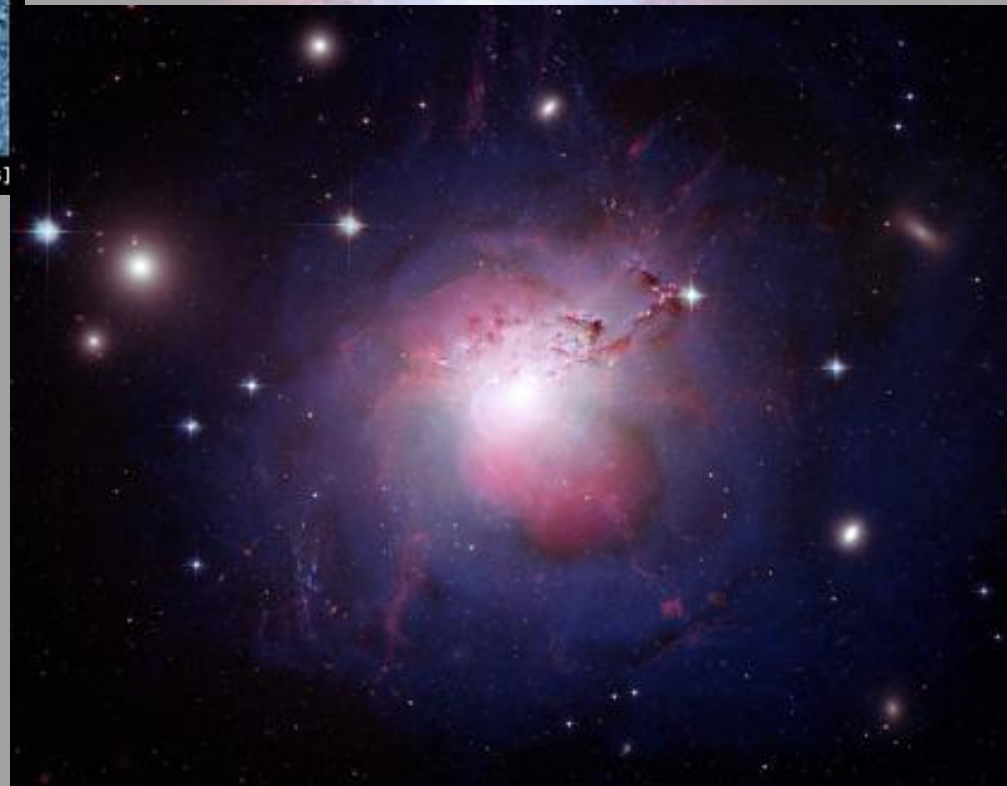
Fale generowane przez zjawiska aktywne zachodzące dookoła czarnej dziury.

Odpowiadają one za ciągłe podgrzewanie ośrodka do temperatur sięgających milionów K.

Dzięki temu centralne obszary nie wychłodziły się przez 10 miliardów lat i nie utworzyły gwiazd

Gromada galaktyk w Perseuszu

Kompozycja złożona z obrazów uzyskanych w zakresie rentgenowskim, widzialnym i radiowym:

Credit: X-ray: NASA/CXC/IoA/A.Fabian et al.; Radio: NRAO/VLA/G. Taylor; Optical: NASA/ESA/Hubble Heritage (STScI/AURA) & Univ. of Cambridge/IoA/A. Fabian

CHANDRA X-RAY OBSERVATORY

CXC OPERATED FOR NASA BY SAO

[ABOUT CHANDRA](#) | [EDUCATION](#) | [FIELD GUIDE](#) | [PHOTO ALBUM](#) | [PRESS ROOM](#) | [RESOURCES](#) | [MULTIMEDIA](#) | [PODCASTS](#)

Chandra Mission

[Where is Chandra located right now?](#)

Chronicle

Deep Impact – Chandra Top Ten (Plus One) in Ten [\[More\]](#) (06 October 09))

Chandra Blog

Supernova Explosions Stay In Shape [\[More\]](#) (17 Dec 09))

Desktop of the Week

[RCW 86](#)

Video of the Week

G292.0+1.8: SUPERNOVA EXPLOSIONS STAY IN SHAPE

A new study of supernova remnants allowed scientists to categorize the explosion that created them based on their shape [\[more\]](#) (17 Dec 09)

FEATURED STORIES

Image Highlights

Crab Nebula: The Crab Nebula: A Cosmic Icon

Featured Highlights

[Wish all your loved ones a very Happy Holidays.](#)

[Constellations: Wonders Within](#)

This series of posters represents some of the most dramatic images.

Subscribe to Updates

PHOTO ALBUM:

 View Chandra images by date:
['09](#) | ['08](#) | ['07](#) | ['06](#) | ['05](#) | ['04](#) | ['03](#) | ['02](#) | ['01](#) | ['00](#) | ['99](#);
Visit the Chandra images organized by [category](#) or plotted on the [sky map](#).

PRESSROOM:

 Supernova Explosions Stay In Shape [\[More\]](#) (17 Dec 09))
View releases by date:
[\['09 | '08 | '07 | '06 | '05 | '04 | '03 | '02 | '01 | '00 | '99 | '98 | '97 \]](#) [Status Reports](#)

NEW AND NOTEWORTHY:

 Print your own [2010 Chandra calendar](#) with spectacular images from the past year.

CHANDRA SPECIAL FEATURES:

 Explore this fun new [Second Life](#) world with Chandra.

ABOUT CHANDRA